

484255

Dr. C. Pavel

Contribuții la istoria Bihorului.

Alexandru Roman

1826 — 1897.

Discurs Comemorativ.

„D O I N A“ TIPOGRAFIE ȘI LIBRĂRIE S. p. A.
BEIUȘ 1927.

Dr. C. PAVEL.

Contribuții la istoria Bihorului.

ALEXANDRU ROMAN

1826 – 1897.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Discurs comemorativ,

rostit la 28 Nov. 1926, în comuna AUȘEU – Bihor, – din prilejul serbărilor centenare dela nașterea marelui luptător național.

„D O I N A” TIPOGRAFIE ȘI LIBRĂRIE S. p. A.
BEIUȘ 1927.

484255

BCU Cluj / Central University Library Cluj

92 (Roman, Al.)

9 (R4 Bihor) 4 1826/1897⁹ ✓

Alexander Romanoff

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Prea Sfințite,

Domnilor!

Marele județ dela frontiera de vest, *Bihorul*, atât prin vechimea și numărul covârșitor al populației românești, cât mai de grabă și prin aportul cultural al istoricelor sale așezăminte școlare și bisericesti, invrednicește multă sollicitudine și toată luarea aminte din partea factorilor dela directiva vieții culturale și de stat ai acestei țări, ai *României Intregite*.

Căci dacă azi, aci, în acest modest sat de pe valea *Crișului-Repede*, prăznuim o sută de ani împliniți dela nașterea bihoreanului, *Alexandru Roman*, un vajnic luptător al gândului și cuvântului românesc din a doua jumătate a veacului trecut, aceasta pioasă comemorare nu-i închinată unei mărimi isolate din Bihor și nu-i un prilej întâmplător.

Alexandru Roman este numai o verigă, — incontestabil, foarte prețioasă, — în lunga și vânătoasă înlanțuire de Bihoreni ostenitori și mari jertfelnici întru trezirea și afirmarea sufletului românesc aici la granițele etnicului și ale graiului nostru.

I.

Și dacă sulevai vechimea Românilor din Bihor, țin să amintesc, — și numai tangențial, — din a-

cest prea plăcut prilej, că tocmai de aici, din valea acestui Criș, *patria mai de aproape alui Roman*, ne vin cele dintâi știri documentare despre așezarea în vremuri, — încă prin suta XIII, — de mult uitate, a Românilor în munții Bihării și șesurile *Crișanei*.

Încă prin veacul XIII, la 1283 într'o diplomă de a regelui, *Vladislau IV. Cumanul*, Români de pe valea Crișului-Repede sunt amintiți ca având veștele lor străbune, pe a căror infeodare urmau acum să se împărțiască nouii stăpâni. *Oláhtelek* — moșie, sat valah — din aceasta diplomă este satul, *Telechiu*, mixt astăzi, de aci din gura acestei văii, din apropierea Orăzii, între Cueșd și Uilacul de Criș. — (1).

Tot din veacul acesta ne vine din valea Crișului-Negru o altă știre despre Români din Bihor. La 1294 creștinii noștri au un rol hotărîtor în stipulațiile de armistițiu și pace dintre oligarhia maghiară de pe vremea cunoscutelor lupte și fricțiuni pentru domnie de sub Andreiu III. — Unul din semnatarii armistițiului, episcopul *Benedict* al Orăzii și marele senior al Bihorului, solicită dela *Rolandus woyvoda* ajutor și apărare, la caz când garnizoana cetății dela *Finiș*, de lângă *Beiuș*, depunând armele, *ar fi atăcată de Români organizați și din sus și din jos de întăriturile, prisăcile, dela Șoim, de pe valea Crișului-Negru.* — „*Ab Olachijs infra et extra indagines Solumus constitutis*“.—(2).

1) *Fejér* : Codex diplom. Hung. vol. VII 2. p. 100. V. 3-p. 174.
Hurmuzaki : Doc. V. p. 446..... Item possessiones Wylok, Kuesd et *Oláhtelek* in comitatu Biharensi existentes cum omnibus ad eadem pertinentibus possessionibus.....

2) *Wenzel* : Árpádkori okm. X. p. 158.
Hurmuzaki : Doc. I. 524.

Va să zică Români care la 1210 luptară la *Vidin* și la 1211 și 1224 sunt amintiți ca având pădurea și țara lor — terra Valachorum, — în Ardeal, — cari la 1260 se răsboiră la Kressenbrunn (Kroisenbrunn) cu Ottokar II. regele Boemiei, la 1283 și 1294 și în Bihor apar ca element aparte și o forță temută de care puternicii zilei își dau samă în desbaterile de încheiere a unei păci.

Și dacă mai'naite vreme n'avem știri documentare privitoare la Români de aici, cauza nu-i absența acestora din Ardeal, ci a Ungurilor. Or, se știe că Ungurii numai prin jumătatea dintâi a sutei XIII, când călcară *Țara-Bârsei*, cuceresc definitiv Ardealul și ajung în contact cu Români. — Așadară noi eram de mult acasă, când se ivesc ei pe la periferiile Transilvaniei. Unde sunt documentele referitoare la o revenire a Românilor în Ardeal prin suta XIII; și unde sunt hrisoavele cu privilegiile obișnuite.... pentru ceice veniau?

Aici în văile acestor două Crișuri este de a se căuta și fixa vatra străbună a Românilor din Bihor. — Ținuturile aceste românești sunt amintite mai de aproape prin suta XII ca cel dintâiu *feod* al episcopiei catolice maghiare dela Orade, o ctitorie a regelui Vladislau I, cel Sfânt, (1085—1097) înființată pe la sfârșitul sutei XI și începutul celei de a XII, iar Români ca cei dintâi iobagi ai acestor întinse latifundii episcopești. — În cele dintâi acte

de donațiune (3). sunt menționați ca băștinași ai locului cu drepturi și organizații particulare românești, — jus Valachicum — jus Valachorum, — antiqua et laudabilis Valachorum consuetudo, — întocmai cași cei din Țara Oltului, Hațegului, Banat, Zarand, Munții Rodnei și Maramureș.

Or, ce rost mai avea să donezi unei noi instituțiuni bisericești niște codri pustii și la o distanță de sute de km. dela scaunul episcopiei, cum sunt și latifundiile dela Beiuș,—Vașcău—Bel și celelalte din sudul Bihării. — Logica faptelor ne indică foarte concludent că pe vremea infiripării stăpânirii ungurești aici, prin indoiturile Crișurilor, prin luminișurile codrilor a trebuit să fie, — precum au și fost, acolo unde sunt și astăzi, din vremi imemorabile, — sate și brațe muncitoare cu toate indeletnicirile plugăritului pe lângă ape și ale păstoritului de munte.

Tot din cele mai vechi acte de donațiune ale acestei episcopii, *înființată mai de grabă ca o continuare a ducatului româno-bulgar al Crișanei*, vedem că regii din casa Arpazilor până la Angevini, — *Carol Robert și Ludovic I*, din suta XIV, țin samă și în Bihor de vechile noastre iustituțiuni în funcțiune de dreptul obișnuelnic românesc. Faptul acesta ne evidențiază încă dela început, dela înfiin-

3). *Statuta Capituli* Varadiensis saeculi XIV pag. 18—44.

A. *Ganoczy*: *Disertatio Historico — critica de S. Ladislao Hung. rege Fundatore Episcopatus Varadiensis Viennae 1775* pag. 71—72 Intemelat pe Cronicarul *Thuroczy* (†1414) observă ... ea aetate (scifundationis Eppatus). in Provinciae Bihorensis quae Chanadensem versus protenditur, parte, *Graeci-ritus homines habitabant!*...

țarea acestei episcopii și înfeodarea Bihorului de către titularii ei, un fel de pact și invoieală între noul stăpân al locului, — *dominus terrae, dominus ecclesiasticus*, — și căpeteniile Românilor din codri și văile Bihării, cari erau cnezii și voevozii acestora de pe vremuri. — (4). —

Și dacă: „*Dacă unde e voevod sunt și Români*“, (5) atunci încă prin suta XIII, întâlnim un voevod de al Românilor în Bihor.

La 1274 regele *Vladislau, Cumanul*, despăgu-bește episcopia și *capitulul catolic* maghiar dela Oradea-Mare cu câteva sate pentru prădăciunile ce le făcuse acestora voevodul, *Nicolae*, fiul lui Paul, care, pe semne, nu se putea împăca cu noua rânduială a vremurilor de după Tătari, din cauza că i-s'a tăiat din vechile moșii când cu noua arondare a acestora de după scurgerea puhoiului. — S'a întâmplat că în aceste vremi involburate și voevozii Românilor din Bihor au cam pus mâna pe câte o moșioară din marele feud al episcopiei și acuma pe timpul refacerii aveau să-le restituie. Faptul ni-se invederează și dintr'o altă diplomă a regelui Vladislau IV, care, tocmai anul acesta, 1274, ordonă ca să se redevă mănăstirilor toate moșiile acăpărate de particulari pe vremea invaziunii tătărești. (6).

4) *Statuta*: ibid „iuxta conventionem factam inter nos et eosdem scl Knezios. —

Bunyitay: A Váradi püspökségtört. 1883. II pag. 300. —

5) *Iorga*: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria. București 1915 I pag. 73. —

6). *Hurmuzaki*: Doc. I. 403.

La 1263 Capitlul din Orade (și nu Oradea) a-deverește că *Ioan*, voevodul Beiușului și frații lui s'au împăcat cu *Nicolae*, fiul lui Cându de Zlatna (7.) Hurmuzaki publică acest act și în volumul II. al Documentelor, la anul 1363, părăndu-i-se mai verosimilă data aceasta. Considerând însă documentul cu pacea și armistițiul dela 1294 și cu rolul Românilor de pe valea Crișului-Negru în stipulațiile acestei păcii, prin nimic nu vedem motivată părerea că actul acesta n'ar putea fi atribuit anului 1263.

La anul 1326 e amintit tot în părțile bihorene voevodul *Neagul* din Hudus-Hyduș-Hidas-telek azi Holod, dela răspântia drumurilor dintre Beiuș—Tinca și Orade. — (8).

Patru din voevozii amintiți în cunoscuta scrisoarea din 1345 a pontifului român; *Clemente VI*, către *Ludovic I* regele Ungariei, *regina Elisabeta* și episcopul *Dimitrie* al Orăzii, (9) cum voi dovedi într'o lucrare ce va, apare încurând, — sunt din Bihor: — ținutul Beiușului, *Suplac*, Remetea și valca Topelor; tus-patru acești voivozi: *Nicolae*, *Vlad*, *Stan* și *Ambrozie*, sunt amintiți într'un hrisov dela Roma, — alătura și în aceeaș vreme cu „*un neam de oameni ce îi zice Basarabi*“ întemeitori ai Munteniei. — Cumcă aceasta mențiune documentară se referă numai la locuri și voivozi din Bihor, feud aproape în întregime al episcopiei cat. maghiare dela Orade, se

7) *Hurmuzaki*: Doc I 304 și *Codex dipl.* VII-3 pag 48 și IX pag 365. —

8) *Codex Andegavensis* II 238, *Hurmuzaki*: Doc I 598.

9) *Hurmuzaki*: Doc I. 697. — Episcopo Waradiensi, necnon nobilibus viris Alexandro Bassarati et aliis tam Nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao principi de Remecha. Vladislao Voyvode de Bivinis, Santislao de Syprach, Aplozie Voyvode de Zopus et Nicolao Voyvode de Auginas...

învădereză și din faptul că în fiecare din aceste ținuturi, *pe lângă indicațiunea denumirilor* deși corupte, ne mai vorbesc ruini de mănăstiri și cetăți, — cum sunt cele dela *Pomezău, Suplac, Beiuș*, și vechea biserică de pe vremea Arpazilor, azi calvinească, din *Remetea*, de lângă *Beiuș*, — de prin veacul XIV, centre de propagandă religioasă de altă dată, iar azi tot atâtea urme ale politicei Angevinilor printre Români.

La 1346 un voevod al Românilor din Bihor, *Petre*, fiul lui *Stan*, *jucele* satului *Vintiri*, obține chiar dela episcopul *Dimitrie*, vizat de Roma în scrisoarea de mai sus, drept și *favor* de a ține un preot român pe care marele senior îl scutește de prestații și dijme. (10) Din aceasta diplomă mai reese și una din atribuțiile voevozilor români din Bihor, cari pe lângă șefia administrativă judecătorească și militară mai aveau și datoria de a se îngriji ca satele din partea locului peste care deveniau voevozi prin moștenire, — (*Petru* era fiul lui *Stan*) — voevodatul așadar în Bihor era ereditar, — să aibă preoți, iar acestora să-le asigure un traiu cinstit și scutite din partea seniorului dela *Orade*.

Mulți dintre cnezii și voevozii nostri din Bihor încă din suta XIV și XV începând fură inobilați și ridicăți mai târziu în rândurile oligarhiei maghiare chiar, cum ne spun o samă de diplome din vremea aceasta și registrele de recensământ din 1595 ale nemeșilor bihoreni.

10) *Bunyitai* : A váradi püspökség története Nagyvárad 1883 I 192. —

Se știe că subț calvinism și principii ardeleni a restia, în vederea averilor și privilegiilor, azi s'au lăpădat de Biserica românească, că mâine să se lăpede și de neamul din care au eșit.

Lângă popor, părăsit de toți la o zi grea, mai remase preoțimea de mir, ca mai târziu, tot ea, — așa simplă în traiul ei cum a fost, — să scoată în fața istoriei ființa integrală și nealterată a poporului românesc din Ardealul atâtor dureri și vanjoliri istorice.

Aici în codri și văile Bihării preoția s'a perindat veacuri după veacuri din tată în fiu.

La 1614 *popa Mihaiu* din Lehecenii-Cărpinet, — *in pertinentiis Belenes* — în ținutul Beiușului, solicitase dela *scaunul de lege*, care urmă să-i facă dreptate *cu jurații din șapte sate*, ca să-i-se respecte drepturile din moși-strămoși și își reface în fața *scaunului sătesc* genealogia până la anul 1390, până la *popa Pașcu cel Bătrân*. (11) Cronica bisericeii din *Criștiorul Bihării* amintește ca aici, în *Lehecenii*, încă și prin suta XVIII, trăia o dinastie de preoți care servia la bisericile din *Criștior*, *Sohodol-Călugări* și la altele de prin împrejurime.

S'a întâmplat și aceea că unii dintre cnezii și voivozii Românilor din Bihor n'au trecut la calvinism și astfel și-au pierdut situația privilegiată de altădată. Aceștia în dârza lor alipire către legea și datinile străbune se îndreptară acuma spre vreo

11). *Biserica și Școala* Arad 1904 p. 234, S. *Secula*: Biserica din Lehecenii-Cărpinet.

mănăstire ori schit cu vlădici pribegi din Ardeal, de unde primind darul preoției se reîntoarseră în mijlocul satelor, peste care stăpâneau odinioară, nu numai ca preoți, ci și ca noi voievozi ai sufletelor, — ca protoerei ai acestor ținuturi. — Chiar și până la suprimarea voevozilor nostri din Bihor, unii din ei erau, întocmai ca în *Sălaj*, și preoți ai locului, cum întâlnim pe la 1533 pe voevodul *Ioan*, preot în Hășmaș, (12) în ținutul Belului, dela poalele de vest ale munților bihoreni. Astfel într'o zi voevodatele administrative și dijmuitoare pentru dominus terrestris, pentru marii feudali, deveniră, chiar în cuprinsul aceluiași văi, voivodate duhovnicești, protopopiatele de apoi și norodul nu rămase fără vre-o urmă și formă de organizație românească. —

Intr'o iscălitură din 1727 a protopopului *Iurge*, chiar de aci dintr-o comună din vecini: „*Eu protopopul Iurge dela Peșteș, de pe Crișul-Repede cu toți preoții și cu toți jurații*“ (13) avem o prețioasă indicațiune directă cum vechile scaune protopopești din acest județ sunt o continuare sub formă bisericască a vechilor voevodate din Bihor. Și la 1443 într'o diplomă de a episcopului și marelui senior dela Orade, *Ioan Vitez de Zredna*, membri scaunului de judecată, — ai scaunului voevodesc, — se numesc „*jurati knezi*“.

12) *Bunyitay* : Biharvărmegeye oláhjai és a vallásunio B-pest 1892 p. 17.

13) *Arhiva Județului Bihor* 1727 Fasc. VIII. No. 128.

Aici în Bihor, în largul văilor cu multe și blânde ramificații ale Crișului-Repede se revarsă ținutul compact românesc, numit al Boroadelor, cu sate de vechi străjeri la porțile de altădată dinspre Ardealul ale Ungariei. *Borodul-Mare* cu satele din împrejurime încă prin suta XV forma un district al nobililor români și aparținea cetății dela *Șoimus* — *Solumkew*, — ai cărei seniori erau Dragfi-eștii din neamul descălecătorilor moldoveni. O samă de familii românești și creștinești din aceste comune, cum sunt: neamul *Cucu-ceștilor Venter-eștilor*, *Caba Iacob*, *Suciu*, *Lalu*, *Țipelea* și azi își pot reface genealogia nemeșească și blazonată până la 1465, până'n zilele craiului, *Matei Corvinul*. (14) Aceste familii de preoți și plugari români sunt mai vechi ca ori și care spiță de nemeși și gentry unguri din Bihor.

Aici prin satele de pe valea *Crișului-Repede* și a celui *Negru* începură diecii, veniți la 1658 din „țara Moldovei“ cu mult încercatul domn, *Gheorghe Ștefan*, — refugiat chiar prin aceste locuri, în castelul cumpărat dela *Gh. Racoți II* de aici din *Șoimus* din apropiere, — munca de cântăreți și copiiști bisericești — (15) Și s'a constatat într'altel că liturgierul preoțimei din Bihor era anterior celuiia tradus be *Dosofteiu* și că de acesta a ținut samă

14.) *I. Cav. de Pușcariu*: Familiile nobile românești. Sibiu 1892, p. 39.

15) *Metes*: Moșiile domnilor și boerilor din țările rom. în Ardeal și Ungaria. Arad edil. săm. 1925 pag. 71.

și marele metropolit al Moldovei. — (16.) Tot aici copiază la 1685 *protopopul Petru din Tinod*, sat de aci din apropiere, cu biserică zidită de *Constantin Vodă Basarab*, alt domn pribeag, cea mai veche traducere românească a *octoicului*, după ce tot acest Petre din Tinod scrise mai'nainte între 1673-1684, cea mai veche slujbă de sfințire a Bisericilor și o rânduială de *Maslu* pentru popa *Marcu* din *Săcădate*, tot de pe Crișul-Repede. — (17).

Prinsă și numai într'o privire succintă, viața Românilor din Bihor ni-se prezintă cu o vechime ce vine din vremile celor dintâi licăriri ale istoriei noastre naționale. În multiplele ei manifestări aici la hotarele graiului românesc, istoria acestei vieți a fost pururea în mișcare și ca atare se impune mult și dinadinsul cercetărilor noastre.

II.

Iniințându-se, după multe și grele stăruințe, prin a doua jumătate a veacului XVIII (1777.) episcopia română unită dela Oradea-Mare, viața Românilor din Bihor primește acuma un punct fix și în aceiaș vreme noi și nebănuite resurse de reculegere și infiripare. — La cererile insistente ale celui dintâiu episcop titular, *Moise Dragoș*, către împărăteasa, *Maria Teresa*, aici în valea Crișului-Repede, la *Vad*, — frunțașă comună cu turlă ce se vede

16) *Cele Trei Crișuri* Oradea-Mare 1920 No. VIII—XI. Ciuhandu Vechi urme de cult. rom. în Bihor.

17) *V. Mangra.* : Cercetări Istorice. București 1896 p. 11—29 și *Metes.* : Ist. Bis. Arad. 1918 pag. 285 și 372.

pân'aci, se înființă cea dintâi școală primară românească în Bihor. Acesteia îi urmează altele în târgușoarele românești: *Beiuș*, *Bel* și la șes, la *Leta-Mare*, (18), azi dincolo de graniță, cu un mormânt ce se dorește dincoaci, acela alui *Iustin Popfiu*.

După edictul din 1781 la 1793 se organizează și biserica ortodoxă românească din Bihor într'un vicariat. Românii prind noi puteri și pe la începutul sutei XIX nu numai în județ, ci și în cetatea Orăzii, la data acesta, au patru parohii cu patru biserici românești de o neobișnuită strălucire pe atunci în Ardeal. Mână în mână cu abilități învățători ai banului și bunii bisericași, cu *Macedo-Români* de aici, creștinii noștri devin și în Oradea un element respectat și ca număr și ca forță socială și economică. —

În jurul celor două consistoare se înșirue o mândră pleiadă de preoți luminați și de harnici cărturari mireni. Și nicăiri în Țara Românească nu se poate evidenția mai *mult ca tocmai în Bihor faptul, că școala*, cartea și cultura noastră a trăit prin Biserică și Biserica prin școală. —

Epoca episcopul *Samuil Vulcan* care dela 1806 — 1839, vreme de 33 ani, păstori părțile ungurene, prin înființarea școlilor dela *Beiuș* (1828) ne aduse o renaștere culturală și o largă influență cu binefăcătoare indemnuri de reculegere națională din partea luminatului Român și marelui episcop dela Oradea.

18.) *Dr. I. Adeleanu*: Ist. dieceșei gr. cat. de Oradea-Mare, 1883 vol. II pag. 51.

Minte limpede și voință tare, „*Vulcan e stăpănit de sentimente naționale mai puternice decât prejudițiile confesionale peste barierele cărora s'a știut înălța*“. (19.) În mâinile lui darnice se întâlnesc toate firele mișcărilor naționale și culturale din Aradul lui Moise Nicoară, din Banatul lui P. Iorgoviciu, Diaconovici-Loga, Paul Vasici și Dimitrie Țichindeal, din Ardealul episcopului Moga, ba chiar și din Principate. (20) În aceeaș vreme pribegii : S. Micu-Clain Gheorghe Șincai și Petru Maior, cu colaboratorii Lexiconului dela Buda, — scris și tipărit : „*Din porunca și cu toate spesele Prealuminatului și Preacinstiului Domn Samuil Vulcan, Episcopul greco-catolic al Orăzii-Mari*; (21.)— zic colabartorii acestui lexicon: Ioan Corneli, Gh. Fărcaș Colosi, frații Theodoravici, Ion Alexi, Alex, Gavra, N. Bran, și Muntean, făcură aici în Oradea-Mare, în jurul lui Vulcan, un fel de academie „*Cea dintâi academie de studii privitoare la trecutul românesc*.“ (22.) —

Starea politică însă după încheierea *Sfintei Alianțe* (1815), sistemul absolutistic împedică pretutindea în apusul Europei străbaterea noilor idei democratice și naționale. La noi în Ardeal noul sistem suprimă orice mișcare și odrăslire națională și cul-

19.) Dr. I. Lupaș: Mitropolitul Andreiu Șaguna Sibiu 1911. pag. 23.

20.) Dr. I. Radu: Samuil Vulcan. Oradea Mare 1925 pag. 33.

21.) *Lesicon Românesc, Latinesc, Unguresc, Nemșesc*, Budae 1925 p. 5.

22.) N. Iorga: Vechimea și orig. elementului rom. în părțile Bihării conf. Cele Trei Crișuri — Oradea Mare 1921 pag. 14.

turală. Censura ne aduse o înspăimântătoare stagnare literară.

Și dacă triada dela Blaj în urma acestor împrejurări, afară de *Timoteiu Cipariu, nu ne cam lăsă vrednici ucenici* ne rămâne totuș o tradiție românească, iar școlile dela *Beiuș* și *Arad*, dacă nu ne dau încă scriitori și cărți, *pregătesc în schimb oameni și aceștia vor fi luptătorii vremurilor de renaștere politică* ce urmară și aici în Bihor cu întărirea ideilor revoluționare maghiare, — *Wesselényi* — *Széchenyi* — *Kossuth* — și pe urma cu înfrângerea resmiriței ungurești dela patruzecișiopt.

Subt absolutismul austriac, inaugurat imediat după capitularea dela Șiria, bihoreni: *Aloiziu Vlad*, marele Mecena, *Emanuil Gojdu*, episcopul *Vasile Baron de Erdeli*, *Alexandru Dobra* și *Ioan Alexi*, în curând episcopi de Lugoj și Gherla, *profesori dela Beiuș*, *Th. Aaron*, *Sigismund Pop* și *Alex. Roman*, mitropoliții de mai târziu, *Ion Vancea* și *Miron Romanul*, *Dr. Gheorghe Popa* pedagogul, iar din generația mai tineră: *Partenie Cosma*, *Iustin Popfiu*, *Iosif Roman*, fratele lui *Alexandru*, pribeagul *Miron Pompiliu* și *Iosif Vulcan*, fie că oameni de condeiu, fie caluptători bisericești și politici, răsbat la suprafață atât în noua viață românească a județului Bihor, cât și în luptele parlamentare, în adunările, conferințele și congresele și alte mișcări naționale, culturale și bisericești ce urmară până la incheierea dualismului. —

În vremea această e chemat și *Alexandru Răo-*

man, — născut la 26 Nov. 1926, aici în satul acesta, Auşeu, — dela liceul din Beiuş la şcolile din Orade. Episcopul Erdeli, în vederea unor vremi mai slobode, ce acuma prindeau a ne suride şi nouă, Românilor, în restimp de şaisprezece ani, cât ţinu absolutismul şi provizoriul, avea trebuinţă la şcolile româneşti din Orade de tinerul profesor dela liceul lui Vulcan.

Cu ajutorul lui Roman, Dimitrie Ionescu, Iosif Pop-Selăgianul şi al altor oameni de şcoală, la 1852 acest episcop, dupăce lărgeste seminarul şi deschide o şcoală normală românească în Oradea-Mare, înfiinţă cunoscuta societate de lectură a tinerimii române dela Academia de drepturi şi şcolile secundare de aici şi în fruntea acesteia numi pe profesorul Roman. Alex. Roman încă la 29 Ian. 1851 e numit prin decretul guv. imperial titular la catedra de l. şi lit. rom. dela academia de drepturi din Orade. (23) Aci i-se deschise cea dintâi etapă de luptă şi afirmare în lungul şir al frământărilor sale sociale culturale.

În jurul lui Roman se strânse o samă de tineri inimoşi aproape toţi ficiori de preoţi şi săteni „veniţi, — cum ne spun *Zorile Bihorului*, — dela trudele rurale să admite pe Cipariu cum desgroapă şi desluşeşte dulcea noastră limbă românească“. (24). Spiritele se trezesc, inimile desamorţesc şi cartea românească e sorbită cu multă sete. Şi oricât fură zeflemizate mai târziu de crainicul unei noi concepţii literare, de Titu Maiorescu, ediţiile acestei societăţi, — *Zorile* şi *Fenicele* — incontestabil că şi-au avut şi ele precum şi societatea literară dela

23). *Cartea de Aur* I, 701

24). *Zorile Bihorului* Oradea-Mare 1854 pag. 6.

Orade, rolul și rostul în răspândirea dragostei pentru scrisul și vorba românească în cele mai expuse părți locuite de Români.

Românismul întregal, altoit pe ideologia școalei latine era forța ce mișca condeele și deslega limbile cărturarilor ardeleni în vremea aceasta. — Și cum pentru afirmarea acestui program, științele cari contribuiau mai mult erau *istoria și filologia*, isvoarele conștiinței naționale, — mândria justă și incontestabilă a școalei dela Blaj, era prea firesc ca toți Ardelenii să fie atrași de aceste discipline cari tocmai pe atunci oțeliau sufletele și înălțau inimile prin munca uriașă alui *Cipariu* și prin farmecul, căldura și avântul limbei lui *Bălcescu*.

Nu e de mirare, dacă și tinerul Alexandru Roman care între timp părăsi Oradea și catedra, fie ca să se pregătească pentru științele matematice la Universitatea din Viena, unde mai dinainte terminase studiile teologice, fie ca să treacă funcționar la Locotenența imperială din Budapesta, nu-și află întreg acordul sufletesc în noua situațiune, ci trece la literatură și filologie. Și dacă nu poate creia, în lipsă de răgaz, — traduce scrieri filologice și face gazetărie.

La 1862 Roman e numit profesor de limba și literatura românească la universitatea din Budapesta. — Opera stăruitoare a episcopului Erdeli pe lângă miniștri imperiali *A. Schmerling* și *Leo Thun-Hohenstein*, catedra aceasta, precum și cea dela liceul catolic din Orade și desvoltarea liceului din Be-

iuș la opt clase și drept de bacalaureat, tot de către acest episcop, — e cel mai însemnat gest din epoca „*provizoriilor*“ pentru știința limbei și a culturii românești. Și faptul e cu atât mai important, cu cât tocmai în vremea aceasta, contra tuturor solicitărilor, petițiilor și memoriilor, nu puturăm smulge nici măcar un liceu pentru părțile românești: Banat, Arad și Sătmar din Ungaria proprie. Cu atâtă ne-am ales din nădejdiile dela 1849, când Românii solicitau o *facultate juridică națională* la Blaj și din cele dela 1850 cu cari delegații români, întruniți la Viena, cereau cu încredere ca: „Pentru educarea națiunii române să se ridice o *Universitate română la un loc potrivit*“.

În resmirița dela 1848-9 și sub absolutism soarta acestui județ și peste tot cea a Românilor din Ungaria se împletește adânc în frământările și nizuințele episcopului Erdeli pentru revendicările noastre istorice și naționale. Om cu mare trecere la curtea din Viena, episcopul Orășii, ca cel mai autorizat exponent, îndată după încetarea ostilităților interne, prin Ianuarie 1850, înaintează o petițiune Monarhului în care protestează împotriva *Voivodinei* sârbești pe un teritor cu o populație în majoritate absolută românească. Protestează ca *Fundus Regius* cu „*două terțialități Români*“ să fie numit: *Sachsenland*.

În baza Constituției imperiale din 4 Martie 1849 insistă ca din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș să se creeze o *Țară a Românilor* — „*Land der*

Romanen“. — Și precum Ungurii, Sașii, Croații și Sârbii așa și Români să-și aibă guvernatorul lor cu guvern propriu național.

„Aceasta o pretinde dreptatea cauzei naționale a Românilor și credința neclintită către tron a celor trei milioane de Români; pentru aceasta vorbesc cele patru sute de sate arse și prefăcute în cenușe și sângele celor patruzeci de mii de Români“. (25) — Așa vorbea Vasile Baron de Erdeli în fața Habsburgului și e o mare pierdere pentru luptele noastre naționale de mai târziu că acest episcop proeminent și cu multe resurse se stinge chiar la începutul celor mai grele și critice vremuri pentru noi Români, la 1862.

III.

Trei ani în urmă, la 1865, profesorul Roman e ales deputat de Bihor. — Un nou teren de muncă i-se imbie acuma. Luptele politice, deslănțuite încă mai dinainte clocotiau în tot cuprinsul Monarhiei și mozaicul de subț capatul Habsburgilor se mișca din toate încheieturile. Evenimentele se precipitau cu o iuțea de film. Noua constelațiune politică trebuia vămuită cu ultima energie și nădejde. Români își întindeau și ei acuma mâinile după răsplată și aceste mâini se ridicau și din adăncurile unei istorii trudnice și nedrepte și din amintirile încă proaspete ale luptelor și jertfelor dela pașopt pentru tronul cesaro-crăesc. Noul teren, atmosfera politică atât de agitată tocmai pe vremea aceasta s'ar părea

25) *Cartea de aur*, I. p. 648 și 816. Dr. C. Pavel: *Carmen Saeculare*, Bpesta 1912 pag. 53.

cam improprie pentru un profesor de limbă și literatură. Trăiam însă zile de refacere pe toată linia. In epoca dela 1821-1881 a istoriei noastre naționale se pun și în Ardeal și în Principate temelile vieții noastre culturale și politice de azi. — In vremea aceasta literatura și politica sunt numai cele două fețe ale aceleiaș monete. Toată literatura școalei ardelenе, — chiar și etimologismul lui Cipariu, — ascunde un program politic și orice mișcare politică, — cum e și conservativismul Iunimiștilor, — în realitate e o îndrumare culturală. Așa se întâmplă că și cei dintâi membri ai *Academiei Române*, mai bine, ai *Societății Literare*, înființată la 1866, sunt aleși și numiți, — îndeosebi cei de peste hotare și mare parte și cei din *Principatele-Unite*, — din rândurile protagoniștilor vieții noastre politice. Din părțile ungurene și Ardeal, exceptând pe *Cipariu*, ceilalți : *Gh. Barițiu*, *Andrei Mocioni*, *Vincentiu Babeș*, *Josif Hodoș* și *Alexandru Roman*, la data numirii in noul aeropag al literilor române mai de grabă duseră zestrea unor luptători ai vieții sociale și politice românești, decât cea a științei pure pentru care zoala zilelor și mai dinainte și după 1866 nu le îngădui liniștea și răgazul scrutărilor și adâncirilor științifice.

Ciparieni, academicianii ardeleni se preocupau mai ales de chestiuni gramaticale și ortografice. La 1864 Roman publică o lucrare mai întinsă asupra *Ortografiei române* in *Concordia* lui Sigismund Pop, iar la 1865 in No. 3 al *Familiei* începe traducerea scrierii : *Analiza limbei române* de D. A. Bruce-Whyte

pe care o continuă în 6 Nri. din anul acesta. — (26) În zodia chestiunilor de limbă decurgeau vechile debateri ale sesiunilor generale. Într'una din aceste ședințe, intrând Roman în incinta *Academiei*, *Hașdeu*, tăios și rău de gură cum era, dintr'un colț îl împină cu improvizația :

*Vine Roman din Ardeal,
Călărind pe u-final.*

Cel vizat mai de aproape, firește, era bătrânul Cipariu, părintele lui u-final. Și Roman, făcea — cum ne povestesc bătrânii de azi, — elevii săi de prin anii optzeci din suta trecută, — mult haz la cursurile de limbă și literatură română din Budapesta, de această înepătură a marelui polihistor.

Alexandru Roman încă mai'nainte vreme de a fi deputat, făcea gazetărie, — școala primară a politicei. — Cum însă vederile *Concordiei*, — 1861—1869, — ziarul lui Sigismund Pop, — cea dintâi publicație românească cu litere latine în Ungaria, — la care colaboră împreună cu alt beiușan și distins bărbat al vieții românești din Ardeal, — *Parteniu Cosma*, — cu încetul prinseră a difera de cele ale tinerului deputat de Bihor, la 1866 Român ese la largul său și prin înființarea ziarului, *Federațiunea*, sfințește cu cel mai curat idealism și simț de demnitate națională vechea tribuna a presei românești din Ungaria.

26) A. Roman, traduce textul francez al lucrării lui Bruce—Whyte; *Historie des langues Romanes et de leur littérature depuis leur origine jusqu'au XIV siècle.* — Transpus din englezește de D. Eichhoff, „*Bibliotecarul reginei Francilor. I. Vulcan* : Familia, Pesta 1865 pp. 38, 50, 62, 74, 241 254.

La data aceasta avem acum trei organe politice în capitala țării ungurești: *Concordia* (1861) *Albina* lui V. Babeș, (1866) care la început eși la Viena și *Federațiune* lui Roman. (1866).

Să vedem acum care e substratul istoric și obiectivul mai de aproape al politicei naționale românești din vremea aceasta și care e aportul și atitudinea lui Roman în frământările acestei politici și în luptele parlamentare ale Românilor.

După înfrângerea revoluției maghiare dela 1849, în Ungaria urmă o administrație militară cu toate derivatele ei, iar în Viena un guvern central imperial, având să susție unitatea Monarhiei habsburgice. —

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Un pas spre un fel de semiconstituționalism totuș se făcu la 1860 din partea Vienei prin convocarea senatului imperial — *verstärkter Reichsrath* — cu vot consultativ în care dintre Români ardeleeni și bănățeni fură chemați episcopul, *Andrieu Șaguna* și *Andrieu Mocioni* de Foen, nepotul mitropolitului Al. Șterca-Șuluțiu, două forțe de o încontestabilă capabilitate politică și diplomatică. —

Dificultățile externe pentru Habsburgi însă sporiau zi cu zi. *Crimeia*, *Magenta*, *Solferino*, *Villafraña*. — *Zürich*, emigranții unguri ce umblau să încurce și să seducă și pe Principele *Cuză* (Klapka Teleki,) (27) legiunile maghiare în soldă străină, slăbesc mult dictatura austriacă, care vreme de un deceniu 1850-1860, nouă, Românilor, în comparație cu cele trecute vremi ale feudalismul maghiar, ne a-

27). *Gazeta Trans.* 1888, Nrii. 8 și 12 Nov.

duse o leacă de ușurare: — legea urbarială, organizarea Bisericilor naționale, întrarea intelectualilor ardeleni în funcțiuni publice mai înalte, apoi o justuție și administrație egală și cinstită și multe nădejdi pentru ziua de mâine, —

Drept urmare a zdruncinului prin care trecea Austria an de an fu *Diploma împărătească din 20 Oct. 1860* și *Patenta din 26 Febr. 1861*. — Prin aceste două acte de stat, păstrându-se unitatea Imperiului și poziția de mare putere a Monarhiei, — în vederea „*Fericirii comune a popoarelor mele*“ cum spune împăratul, — *se garantează și respectă drepturile autonome ale provinciilor cari compun aceasta Monarhie*. — BCU Cluj / Central University Library Cluj

Și tot anul acesta încep și luptele naționalităților, cu deosebire cele ale Românilor, pentru o nouă viață, la care ne cheama marele strigăt al veacului, trecutul și forța noastră numerică. —

În drumul acestor aspirațiuni juste și firești, cum erau și cele privitoare la autonomia Transilvaniei, Românii la cel dintâiu pas se izbiră de orgoliul și rezistența, pe cât de îndărătnică și împătimită până la orbire, pe atât și de bine calculată a Ungurilor. Acestia pe ori ce căi, făgădueli, la început, — ci-că tot împărțesc cu noi, cu Românii, afară de teritor ; — mai pe urmă prin legi și constituționalism-parodie, apoi printr'o politică agresivă și brutală, umblau cu orice preț să-și asigure subjugarea popoarelor conlocuitoare.

Lupta odată deschisă între 4-5 milioane de Unguri cu Evrei cu tot și unsprezece mil. ale celorlalte neamuri, — urmară conferințele, petițiunile, adunările și congresele naționale. —

La 31 Dec. 1860 prin autograful Monarhului către cancelarul Ardealului, *Baronul Fr. Kemény*, în chestia organizării Transilvaniei pe baza diplomei din 20 Oct. 1860, *națiunea română din Ardeal fu pusă alături de celelalte trei națiuni și Transilvania decretată de autonomă*. — Chiar nici unii Unguri din partidul conservator nu erau străini de un fel de federalism. (28) Limba română mai fu egal îndreptățită în județele: *Bihor, Sătmar, Maramureș, Arad, Bichiș și Cianad*.

În cea dintâi dietă ungară, convocată pe 2 Aprilie 1861, în temeiul diplomei din 20 Oct. 1860, Românii ungureni, organizați de V. Babeș, sunt reprezentați prin 18 deputați și trei senatori. Cum însă adresa la *Mesaj* a acestui diete „*n'a corespuns așteptărilor*“ Monarhului, la 21 Aug. 1861 fu dizolvată. —

Între timp, drept contrapond față de pretensiunile Ungurilor, la 15 Iunie, 1863 pe baza diplomei din 20 Oct. 1860, Monarhul convocă pe 1 Iulie dieta Transilvaniei la Sibiu. —

Scopul mai de aproape al acestei diete era ca Monarhului să i-se prezinte proiectele legilor:

a). *Despre egala îndreptățire a națiunii române și a Bisericelor ei*. —

28) *I. Cav de Pușcariu*: Notițe despre întâmplări contemporane Sibiu 1913 pag. 52. —

b). *Legea pentru întribuințarea celor trei limbi în afacerile publice oficiale.* —

c). *Legea despre definitiva regulare a modului de-a trimite Marele-Principat al Transilvaniei reprezentăți în senatul imperial.* —

Dar anul 1865 aduce mari și neașteptate surprize Românilor, cari și de altminteri, — ce păcat, — vreme de doi ani de zile, — ar fi putut profita mai mult de dieta dela Sibiu. (29.)

Raporturile politice externe ale Monarhiei, amenințată și la Nord și la Sud, — sdruncinul financiar, apropierea Ungurilor conservatori de Monarh în clipe bine speculate, aduc schimbarea regimului austriac de pân'aci. La 27 Iulie 1865 senatul imperial e dizolvat, tot atunci, *Schmerling*, cu planurile de federalizare a Ungariei și a imperiului habsburgic, — și cu al său: „*Wir können warten*” cade; *Francisc Iosif* se abate pe la Budapesta, unde e primit cu mare alai; diploma din 20 Oct. 1860, și Patenta din 26 Febr. 1861 la 20 Sept. 1865 sunt revocate.

La 1 Sept. 1865 tot acelaș Monarh desființează și dieta românească dela Sibiu, convocată pe baza egalei îndreptățiri și pe 19. Nov. 1865, *in temeiul legii electorale feudale, art. IX din 1791*, convocă o altă dietă a Transilvaniei la Cluj pentru „*revizuirea art. de lege al dietei din 1848 despre unirea Ungariei și Transilvaniei cu „ținerea in vedere a intereselor comune ale ambelor țări.*” Despre inarticu-

29). I. Cav. de Pușcariu. Ibil. — pag. 76.

larea națiunii române însă in Mesaj nu se mai face pomenire. — Suntem jertfiți. — „Mein liber Schatz, wir sind geliefert ”! (30) . —

Politica și prin ea soarta Românilor ardeleni acum ajunsese la o nefastă răspântie, la : „*Un haos acoperit cu un văl întunecos și fatal*”, cum scrie la 23 Sept. 1865 Șaguna lui Șuluțiu (31.)

Cercurile conducătoare românești își pierdură capul. — Toți simțiau și bănuiau ce se petrece. — Unii pledau pe lângă abținerea Românilor dela această dietă „*ca să nu periclitizeze drepturile naționale deja câștigate prin legile sancționate de domnitorul țării*” (32) pretextând că nici Ungurii, — majoritatea deputaților și a regaliștilor, n’au participat la dieta așa zisă românească dela Sibiu, iar alții, deși legea, in urma căreia s’a făcut convocarea, — ne punea in inferioritate față de Unguri, — 29 de deputați și regaliști români, 57 Sași și 195 Unguri, — totuș erau pentru participare, temându-se de mai mari greșeli. — De aci datează ideile activiste și pasiviste în politica de mai târziu a Ardelenilor.

Oricât protestară Românii împotriva actului ce se pregătia prin cuvântul autorizat și vrednic de admirația tuturor vremurilor al celor doi mitropoliți : *Alexandru Sterca-Șuluțiu* (33) și *Andrieu Baron de Șagună*, uniunea pentru a două oră fu votată. —

La 25 Dec. 1865 și aceasta dietă e disolvată,

30). *I. Cav. de Pușcariu*: ibid. p. 85. — Vorba lui Șaguna către Vas Br. Popp după audiența la împăratul.

31). *Gh. Baritiu*: Dărți alese din ist. Transid. III Sibiu 1891 pag. 326. —

32). *I. Cav. de Pușcariu*: ibid. p. 71.

33). *Cartea de Aur*. IV. pag. 761-805. —

dupăce mai'nainte vreme, la 1 Sept. 1865, printr'un mesaj contrasemnat de omul vremilor ce vor se vie, de lăudărosul, *Iuliu Andrassy*, toate legile votate de dieta din Sibiu și sancționate de împăratul Franz Joseph sunt anulate.

Sunt cele mai tragice clipe in analele Românilor ardeleni. — Câțiva stropi de cerneală intunecară zarea zilelor de mâine ale unui neam întreg. —

După suprimarea dietelor ardelenene, pe ziua de 10 Dec. 1865, e convocată dieta ungurească la Pesta, numită și dieta de încoronare in temeiul art. V din 1848 și la aceasta adunare e invitată și Transilvania.

Din alegerile pentru noile camere, — eșiră 24 deputați români din părțile ungurene și abia 14 Ardeleni, cari și de altminteri, desorganizați, invocau drepturile Transilvaniei și nu țineau să iee parte la desbaterile acestui parlament. „*Conducătorii firești n'au fost la locul lor. . . . Și problema cea teribilă se impunea tuturor*”. (34)

Dieta fu deschisă de însuș împăratul in limba maghiară și intr'altele accentuă continuitatea legilor dela 1848, solicitând in aceeaș vreme revizuirea acestora și aranjarea raporturilor dintre Ungaria și Austria.

Acum intră *Alexandru Roman* in parlamentul maghiar din Budapesta, trimis de Românii din Bihor, circumscripția *Ceica*. Adevăratul rol al noilor

34). *N. Iorga*: *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*. București 1915 vol. II. p. 222.

reprezentanți ai națiunii române în sfatul țării ungu-rești începe însă numai anul viitor, în ședința din 21 April 1866 în care se sulevă chestia naționalităților, mai bine, cea națională românească. Încă la 18 April parlamentarii români, în frunte cu *Anton Mocioni, Vicențiu Babeș, Iosif Hodoș și Alexandru Roman* fac următoarea propunere: „*Considerând că parlamentul în prima adresă a enunțat că la face-rea legilor pentru naționalități va ținea la princi-piile de dreptate și frațietate, considerând că națio-nalitățile, ca tot atâția factori esențiali și egali în-dreptățiți sunt chemate la o egală conlucrare întru deslegarea acestei chestiuni, de mare impotantă, pro-punem ca comisiunea ce este și se esmite în cauza naționalităților după momentuoșitatea acestei cauze, să fie compusă cu dreaptă luare aminte a tuturor naționalităților din țară și după proporția numerică a acestora.* (35) — Oftări la ceruri albastre!

Cu întârzierea adresei la Mesaj s'a văzut că Un-gurii, — puțin își mai bat capul cu doleanțele Ro-mânilor, ori cu faptul, dacă acestia au venit ca de-putați ori, — cum ziceau ardelenii, — ca oaspeți numai, fiind chemați la actul de încoronare și siguri a-cuma de sine, priviau la ei, la Români, ca la niște visători la o lume ce a fost și numai este.

Și dacă vreodată și undeva, apoi la intrarea Românilor în parlamentul constituționalismului ma-ghiar, se potrivesc cu adevărat cuvintele indure-ratului Dante:

35) *Cartea de Aur.* IV p. 83.

„Prin mine mergi la cuibul întristării,
Prin mine mergi la veşnicul plâns fierbinte,
Prin mine mergi la neamul dat pierzării,

Să lase orice speranţă, cine a intrat.” (36)

Conform planului ticluit de deputatul, *baron Nyáry*, în vederea evenimentelor externe şi a situaţiunii precare în care ajunsese Monarhia, parlamentul temporizează atât negocierile cu Austria cât şi legea naţionalităţilor. — Abia la 8 Febr. 1866 răspund la Mesaj şi adresa, deşi mai blândă în formă decât cea dela 1861, în fond însă susţine aceeaş gamă solicitând şi de astădată legile dela 1848 din cari nu cedează nimic.

La 16 Iunie 1866 apare Manifestul de războiu cu Prusia şi pe urmă la 24 Iunie, tot din acest an, se încheie prima sesiune a corpurilor legiuitoare, convocată la 10 Dec. 1865. — Războiul e de scurtă durată şi la 3 Iulie 1866, pe urma loviturii dela *Sadowa-Koenigraetz*, se termină dezastruos pentru Monarhie. — La 26 Iulie 1866, Austria încheia armistiţiu şi preliminarul de pace dela *Nikolsburg* cu Prusia, după care la 23 Aug 1866 urmează pacea dela Praga, iar la 3 Oct. pacea cu Italia.

Evenimentele toate se filmează ca la comandă în favorul Ungurilor cari apoi prin rezistenţa de pân'aci, de o parte şi prin abilitatea lui *Andrassy* şi *Deák* de alta, le şi stoarseră fără milă, brutal şi fără prevedere.

36) *Dante*: *Infernul III* Trad. de Gh. Coşbuc. ed. de Ramiro Ortíz, Bucureşti 1924. p. 17

Urmarea fu că Viena acum, îndrumată și de Bismarck să-și caute un nou centru la Bpesta, mai coborî diapazonul, ba chiar capitulă în fața Ungurilor. La 19 Nov. 1866 împăratul, *Franz Ioseph*, re-deschide dieta maghiară, închisă la 24 Iunie 1866. — Câteva zile în urmă, la 15 Dec. 1866 această dietă, — după ce Monarhul iar respinse proiectul, de transacțiune al acesteia, stăruind și pe mai departe la revizuirea legilor dela 1848, — pregătește un nou răspuns la Mesaj, — opera lui Deák, — la al cărui desbatere iau parte cu multă demnitate și scripitoare armură retorică deputații români: *E. Gojdu*, *I. P. Deseanu*, *Zigismund Pop*, *Sig. Borlea*, *Iosif Hodoș* și *Aloisiu Vlad*.

Această adresă a dietei maghiare, — bine înțeles, fără să fie samă de argumentația clară, superioară și mișcătoare a deputaților români, — și de astădată, profitând de incurcătura Austriei, mai bine, a Habsburgilor, susține punctul de vedere specific unguresc, învăscut însă în multă vorbărie unctuoasă, dar cu atât mai primejdios pentru noi Români.

Cu privire la naționalități adresa conține următoarele cuvinte ademenitoare către Monarh: „*Dați-ne, Majestate, ocasiunea și posibilitate de a efectui aplanarea mulțumitoare și de a regula raporturile noastre interne astfel, ca bunăstarea și forțele materiale ale întregului, cum și ale singuraticilor — deja isvorite, să fie ferite de totală nimicire, ba, după putință, să fie întărite și desvoltate, iar prin satisfacerea dreaptă (sic.) echitabilă și mulțumitoare a*

cetățenilor de toate naționalitățile și confesiunile din patria noastră, ținând să devie iarăși tare, ca sprijin neclintit să fie tronului și statului“. (37).

Noua adresă e susținută tot în senzul pretenșiunilor dela patruzecișiopt.

Intre timp Românii iar prinseră a se mișca. Împăratul în răspunsul dat la 31 Dec. 1866 marelui luptător, *Dr. Ioan Rațiu*, la memorandumul înaintat în chestia ardeleană iar promite că: „*Cererile Românilor le va considera“.* (38).

Ungurii acuma amenință cu rescoală. Noul exponent al centraliștilor austriaci, *Beust*, un saxon, reia, pe subț mână, tratativele cu exponenții politiceii maghiare. La 17 Febr. 1867 se publică Mesajul împăărătesc prin care se *restabilește constituția Ungariei pe temeiul legilor dela 1848*. Împăratul disolvă cancelaria de curte a Transilvaniei, sancționează uniunea acesteia cu Ungaria și contra celor mai *elementare postulate ale dreptului internațional*, fiindcă aceasta uniunea niciodată n'a fost recunoscută de Români, de majoritatea populației, o cedează Ungurilor drept plocon, dacă nu primă de incurajare, pentrucă aceștia, anul trecut, aplaudară bubuitul tunurilor prusiace. — Și tot atunci contele *Iuliu Andrassy* e însărcinat cu formarea unui guvern responsabil.

Alea iacta est. — De aci'nainte nu mai vorbește puterea dreptului ci dreptul puterii. — Urmează o epocă hidoasă, de 51 de ani pentru noi Românii din

37). *Cărtea de aur* IV, pag. 126.

38). *Cărtea de aur* IV, pag. 135.

Ungaria, până la 1918. Un lung și trist răstimp e aceasta de opresiune și brutală zugrumare în centrul Europei a unsprezece milioane de cetățeni din partea unei minorități de cinci milioane, înarmată în numele egalității și libertății cu toate privilegiile și cu toate lozincile unui liberalism fals și ale unui mincinos cavalerism aziatic. Pe calea aceasta politica Ungurilor reuși ca vreme de 4 — 5 decenii să facă din Ungaria un mare depozit de materii explozibile. Prea mult însă nu putea întârzia năruirea acestei alcătuiți artificiale.

Indată după încoronarea împăratului Franz Ioseph de rege al Ungariei, — ce avu loc la 8 Iunie 1867, — Ungurii, indeosebi după ce se împăcară cu Croații, — se pretează acuma la o politică de *va banque* și grăbesc să-și aranjeze prada.

Primul atac fu îndreptat împotriva Bisericilor naționale și solicitau în gura mare desființarea chiar a acestor cetățui ce ne mai rămaseră. (39) — Dreptul puterii a intrat în acțiune.

Incepe acuma lupta epică a deputaților români din parlamentul maghiar.

La 25 Iunie 1867 ia pentru întâiașdată cuvântul *Alexandru Roman* în acest parlament, interpellând cu multă demnitate guvernul în cauza mitropolitului *Șuluțiu*, luat la țintă și urmărit de autoritățile ungurești încă din 1860-61 de când cu conflictul cu episcopul, *Haynald*, pentru atitudinea vrednică și neșovăelnică a marelui Român împotriva U.

39). *Barifiu*: ibid. III 461. —

niuneii Ardealului cu Ungaria. În acest discurs Alex. Roman, cel dintâi în nouă era a dualismului, bate șeaua . . . ca să înțeleagă *Habsburgul* că „*legea forțată despre Uniunea Ardealului cu Ungaria e mângită cu sângele celor patruzăci de mii de Români,*” (40.)

În ședința din 17 Iulie 1867 Roman vorbește în cauza primarului din Neoplanta, — azi *Novi-Sat, Miletic Svetozar* și constată că constituția, și așa cum e, e foarte nesocotită de guvernul țării ungurești. — Tot anul acesta în ședința din 12 Dec. ia cuvântul la chestia datoriilor de stat și polemizează cu ministrul Eötvös, avertisându-l că Ungaria *e o țară poliglotă* care nu se va putea susține prin forță și violență. „*În vracul de față,* — observă Roman, — *puterea care se reazimă numai pe forță fizică nu e destul de tare; e neputincioasă chiar.*” Vorbește contra suprimării (1 Sept. 1865) legilor aduse de dieta Transilvaniei dela 1863-5, și la 26 Oct. 1863 sancționate de Monarhul, Francisc Iosif. — (Legea pentru înarticularea națiunii române) — și numește *Ardealul* — (Zestrea dualismului) *nefericită Irlandă a Austriei.* — Dualismul nu-i o învoială ce se leagă între popoarele libere, ci o aplanare între Ungaria feudală și coroană, făcută în paguba libertății publice; *e domnia nelimitată a Ungurilor asupra celorlalte popoare adecă a minorității asupra majorității covârșitoare,* — și termină: „*Nu voi vota nici o lege eșită din principiul dualismului.*” — (41)

40). *Cărtea de Aur* IV. pag. 188.

41). *Cărtea de Aur* IV 195 — 200.

Cu începerea anului 1868 Roman, — cum spusei, — înființă ziarul, *Federațiune*.

La două luni în urmă dela memorabilul discurs în chestia datoriilor, redactorul și deputatul Roman e trecut pe lista cea neagră și noul ziar urmărit. Și în curând se trezi cu o serie de procese de presă pentru articolele: *Din Transilvania*, a apărut la 10 Febr. apoi *Pesta și Români în Dualism* din 2 Martie 1868 și mai ales pentru publicarea aderențelor la *Pronunciamentul dela Blaj*.

Încă în ședința dela 16 Iulie 1868 comisiunea de imunitate admite ridicarea imunității lui Roman, deși parlamentului nu i-se prezentaseră în traducere autorizată articolii cu pricina, — mai bine, pasajele din cari, — conform scrisorii procurorului, — s'ar putea constata atacurile contra „*Coroanei regești*,” contra integrității statului și îndemnările la „*răscoală faptică*”.

În ședința din 27 Iulie a aceluși an, depuții români: *Al. Vlad, Medan, Ilie Măcelariu, V. Babeș* și cu deosebire *Iosif Hodoș* protestează cu toată energia împotriva acestei proceduri ce contrastează și cu legea de presă, art. XVIII — din 1848, — de a extrăda un deputat fără ca parlamentul să cunoască textul incriminat de procuror.

Totul e înzădar. — Puterea primează dreptul, — Roman a cărui apărare o luă vestitul avocat din Arad și mare luptător național, *I. P. Deseanu*, e judecat la un an închisoare și 500 de zloți și în ședința din 6 Dec. 1868 contra mișcătoarelor argumen-

tații ale deputaților *Alex. Mocioni, Babeș, și Hodoș* e predat închisorilor din Vaț. (42)

Intre anii 1870-1892, până la memorand, nimic n'a rescolit mai tare și mai adânc opinia publică românească, chiar și populația satelor din Ardeal, ca suferințele și întemnițarea lui Alex. Roman. —

Din acest prilej a scris Iosif Vulcan *Doina lui Roman*, cu cunoscuta melodie jeluitoare a mierlei din pădure ce cântă soarta unui martir din raiul unguresc : (43)

Plânge mierla prin păduri,
Robu-i Roman la Unguri,
Pentru sfânta libertate,
Din care noi n'avem parte.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Stăpânii s'au mâniat,
Că Roman a cuvântat
Și în dietă și'n tipar
A spus chinul nostru amar.

III

Dar . . .

.

*Vine-o dalbă primăvară
Fi-va Roman liber iară.*

Se știe că mai târziu, pe vremea *Memorandului, Gheorghe Bocu*, învățător în Șiștaroveț, — Banat, — a potrivit'o stărilor de atunci și ne a dat *Doina lui Lucaciu*.

42). *Cartea de Aur*: IV, 269, 364; V 225.

43). *Iosif Vulcan*: Familia Oradea-Mare 1895 pag. 80.

Roberto Fava, publicist italian, în *Ricordi Rumeni*, vorbește cu multă căldură despre doina aceasta, plină de lacrimi și speranțe: „*che è tutta un'epopea de lagrime e di speranze.*„ (44)

I. Chendi o pune alături de *Noi vrem pământ*, revoluționara poezie alui Coșbuc (45). Peste oricic îndoială doina aceasta este ecoul celor mai mișcătoare momente din vânzolirile noastre naționale și un duios monument al faptelor și omului care a fost nealinatul și visătorul bihorean, *Roman Sandi*.

Revenind la luptele parlamentare, în ședința din 24 Nov. 1868 începe, după o lungă și chinuitoare trăgănare, discuțiunea generală asupra proiectelor privitoare la legea de naționalitate, adică: „*Legea pentru egalitatea drepturilor naționalităților din Ungaria și Transilvania*„ cuprinzând o introducere ce contrastează cu textul legii și cele 29 paragrafe. După memorabilele discursuri ale lui I. Măcelariu, Alex. Mocioni, Sigismund Borlea, Al. Vlad, I. Hodoș și Miletiț Svetozar cari combat cu temeinice pregătiri și ultima energie proiectul majorității parlamentare, adică al Ungurilor, — *Deák — Eötvös*, în ședința din 27 Nov. 1868 ia cuvântul Alex. Roman. *Stăpân pe ideile politice generale ale timpului, orator expansiv, cu vaste cunoștințe istorice și de drept internațional, atacă îndeosebi argumentația ministrului Eötvös*. Și baronul *Eötvös*, ministru al cultelor și instrucțiunii, era cel mai luminat și mai liberal om

44). *Roberto Fava*: *Ricordi Rumeni* Darma 1894 pag. 113.

45). *I. Chendi*: *Zecă ani de mișcare lit.* 1890-1900.

de stat al acelor zile în Ungaria; poet romancier, filosof și umanist, era de o receptivitate ce nici pân' atunci și nici de atunci nu se mai putea aștepta dela un cap de Ungur.

Acest mare dicurs alui Roman e clădit pe următoarea ordine de idei: (46) „*Dacă, cum afirmă ministrul Eötvös, — ideia naționalității e ideia libertății, atunci, cum se face că sub acelaș ministru și în aceiaș vreme aceasta chestiune de libertate dela inaugurarea dualismului s'a prefăcut în egoism național ungiuresc. Dacă dualismul acesta nu e primul pas ce duce la federațiune, atunci, — de bunăseamă, e ultimul care duce la prăbușirea imperiului habsburgic. — (Ce cuvinte profetice.) — Aceasta centralizare dublă, — mai bine, — unio duarum nationum contra plures, — poartă în sine o luptă eternă și simburile discompunerii finale. — Titlul legii vorbește despre egală îndreptățire națională, iar paragrafii nu fac altceva decât stabilesc domnia nelimitată a limbii maghiare sub cuvântul de limbă de stat.* — La comparația lui Eötvös dintre ideia națională și cea religioasă, Roman observă: — „*Cred și eu că aceste două seamănă mult și tocmai pentru aceia au fost luptele religioase pentru că și ideia aceasta voiau s'o rezolve pe baza libertății individuale și nu s'a făcut pace pânăce chestia religiilor nu s'a rezolvat pe terenul confesiunii și al corporațiunii. Tocmai așa nu poate fi aranjată nici chestia națională pe baza libertății individuale.* .

46). Cartea de Aur. IV pag. 648-657,

„Spune mai departe ministrul Eötvös că naționalitățile care au putere de viață, vor trăi. — Aceasta, replică Roman, — o cred și eu și nu pentru aceia i-mi ridic glasul, fiindcă mi-aș teme neamul meu, căci el poșede puterea de viață particulară gintei la care aparține și pe frunte poartă caracterul vitalității dovedită în decurs de 17 veacuri, ci ca națiunii acestia și celorlalte să nu le puie nimeni pedici dezvoltării. — In fața puternicei idei naționale s'a plecat și cel mai puternic stat european, Anglia, atunci când nu din marinimie, ci din înțeleaptă prevedere a redat Greciei insulele ionice“.

La observațiile unui deputat că România și Rusia vor alianță, Roman răspunde: „Dacă, Dta, crezi că pentu delăturara pericolului cuprins in aceasta alianță panaceea cea mai eficace e proiectul de lege al majorității, atunci, probabil, că Dta vezi in acest proiect un fel de zacherlină care ucide cu desăvârșire“. Primește proiectul minorității parlamentare.

Proiectul pus la ordinea zilei la 24 Nov. 1868, în ultimile zile ale sesiunii, la 1 Dec. după a treia cetire fu votat. — Ținta era să treacă à vapeur și să devie și așa, cum era, o lege ce nu se va executa și să ajungă „un petec de hârtie ce suferă orice“. (47) La 28 Nov. primit fiind proiectul, încă subt desbaterea generală, Românii părăsiră ședința și nu iau parte la discuțiunea pe articole.

Alex. Roman, ca și aproape toți deputații ro-

47). Dr. C. Hugelmann : Das Recht der nationalitäten in Oesterreich Graz 1880 p. 53.

mâni, era un parlamentar agil, capabil și foarte muncitor, interesându-se de orice chestiune ce atin-gea soarta neamului ori interesele locale ale ținu-turilor românești. A făcut o sumedenie de comuni-cări, înterpelări și expuneri în diferite cauze școlare, bisericești și comunale, — cu deosebire, în cele ur-bariale.

Un mare discurs alui Roman e cea asupra proiectului legii electorale. — În ședința din 27 Mart. și 2 April 1872, dupăce vorbesc deputații: *Alex. Mocioni, Sig. Pop, Eugen Mocioni V. Babeș*, intră în desbaterea pe articole și Al. Roman și combate cu deosebire arondarea circumscripțiilor electorale. (48). *Câtă vreme cercurile electorale ungurești au abia câte 20-30 mii de alegători, în cele românești 40-50 mii, ba în Ardeal și mai bine de una sută de mii de alegători aleg un deputat. Ungurii și Să-cuii aleg fără nici un cens, iar Românii, popor a-gricol, numai pe baza unui cens considerabil. — A-cest proiect nimicește cu desăvârșire parlamentari-smul în accepția europeană. — Atinge chestia votu-lui universal. — „Ați ajuns, — exclamă Roman, — că din toate lucrurile să faceți chestie națională“. — Atacă cu vehemență opoziția maghiară, pe kossuth-iștii lui Irányi, cari acuma tac, iar capul lor cel vă-zut Irányi, — cel nevăzut era Kossuth dela Torino care într'o vreme zăpăcise chiar și pe unii Români, — acuma e nevăzut, de vremece îl genează atitu-dinea partidului propriu. — Ungurii, ori cari ar fi ei,*

48). Cartea de aur V. p. 725.

— când e vorbă de simțul dreptății, n'au cuvânt.— Numai prin resolvirea chestiunii de libertate e rezolvită și chestia naționalităților, adică a majorității care poartă sarcinile în bani și în sânge ale acestei țări — și căreia îi luați toate condițiile de cultivare și civilizare.“

Alt memorabil discurs e acela din 20 Iulie 1874 la desbaterea pe articole a legii electorale, polemizând în deosebi cu deputatul, *Baron Kemény Gábor*. (49). „Acest guvern, — zice Roman, — crează legi mâncând din considerațiuni personale și familiare, cum sunt cele ale magnașilor ardeleni. Baronul Kemény mai lucrează și cu date false ce privește fixarea dreptului de vot. Dintre 2000 de sate din Ardeal peste o mie vor fi excluse dela vot. Și un corp legiuitor primește o astfel de lege. Dela cens s'a ajuns la sistemul fumurilor. Dela Austria ați solicitat pân'acum în ruptul capului legile dela 1848, după dualism nu le observați nici măcar pe aceste“. — Guvernul consideră aceasta lege o chestiune de putere, de supremație și dominație și face din ea o forță brutală, adusă de către Unguri, o mână de oameni, împotriva considerabilei majorități compatriotice“. Așa se întâmplă că mai târziu, la alegerile din 1887, dintre candidații partidului național român abia răzbi generalul, Traian Doda. Astfel peste trei milioane de Români ajunseră să fie reprezentați în parlamentul maghiar prin un singur deputat.

„Legile, continuă Roman, nu se aduc pentru sen-

49). Cartea de aur VI. 398.

timente, ci pentru unitatea și comunitatea de interese". — *Față de limbajul agresiv al baronului mai observă :*

„Strămoșii nostri, ai Românilor, pe *Câmpul Pânei, la Sântimbru și alte nenumărate câmpuri de luptă, s'au bătut cu dușmanii țării alături de Unguri, nu pentru glorie, pe care au exploatat'o magnații de azi ai Ardealului, ci pentru existența patriei*". Și la observația tot a baronului Gavril Kemény: *de ce au intrat Românii la 1863 în Reichsrathul din Viena, Roman ripostează: „Da, Dle Baron, Românii au intrat în Reichsrath... dar un lucru nu puteți spune că Românii ar fi invocat vreodată armele străinului contra acestei țări, contra patriei... de un asemenea fapt numai Domniile-voastre ați putut fi capabili, Dv., aristocrația maghiară care s'a dus cu ceva și mai departe, de Viena, (adecă la Moscova, — aluzie la așa poreclii: „muszkavezetök", călăuzitori ai Muscalilor din 1849 și la Peciovicii, Unguri filoaustrieci din vreme lui Bach.*

Și tăcu baronul.

Aceste două legi fundamentale ale vieții de stat din Ungaria fură cele două piroane cu ajutorul cărora dualismul, cu lozinca egalei îndreptățiri pe buze, restigni drepturile; viața constituțională, culturală și economică a majorității cetățenilor unei țări. Cât de bine observă clasicul Sofocle.

...„Ca să știi avânturile gândului
Și simțământul și puterile cuiva,
Așteaptă când înfăptuește legile“.

Creon în *Antigona*.

Votate și sancționate odată aceste legi, calea abuzurilor și a teroarei se deschise larg pe toate terenurile. — Urmează nedreptățirea Românilor în administrație și justiție, violarea dreptului de asociere și întrunire, colonizările, banca altruistă, cartea-neagră, zonele culturale, prigonirea școlilor, Bisericii și a presei naționale românești. Până și știința politică cu teorii de stat sui generis și inexistente, (Szilágyi Dezső) statistica și istoriografia maghiară cu angajați străini — o montară contra Românilor. Mai mult Ungurii chiar și *Tripla Alianța*, de tristă memorie, încheiată între timp, o considerară și întrebuintară, cum observă *D. Sturdza*, drept armă „*cu care să inădușe, să sdrobească și să desființeze poporul român*”. (50).

Tot acest fond și tendință a politicei și mentalității ungurești o formulează mai târziu, subit durata războiului mondial, marele nostru om de stat, *Take Ionescu* : — „*Poporul acesta cuceritor și trufaș nu o să se poată niciodată resemna să trăiască prin sine însuș, ca stat național, ca Anglia, Franța, Spania, Italia. El înțelege să stăpânească pe celelalte naționalități ori să moară (ori să falsifice, — zicem noi) orice altă deslegare e cu neputință pentru dânsul*”. (51).

În curând, — cum zisei, — urmează legile școlare, puse toate în serviciul maghiarizării. La 1879 fu înaintat proiectul de lege despre limba maghiară în

50). *E. Brote* : Chestiunea Română. București 1895. p. 172.

51). *Take Ionescu* : Amintiri. București 1923 p. 107.

școlile primare. Deputații români: *Sigismund Borlea*, *N. Strevoiu*, *Petru Mihályi*, *Gh. Pop de Băsești*, — eșit acuma dela kossuthiști, — și *Parteniu Cosma* la cameră, iar mitropoliții, *I. Vancea* și *Miron Romanul*, episcopii *Ioan Meșianu* și *Victor Mihályi* în senat combat cu multă demnitate acest proiect atentat.

În ședința din Maiu 1876 ia cuvântul *Alex. Roman* și reduce la ridicol opera pedagogică și svârcolirile culturale ale faimosului ministru, *Trefort*. „*Proiectul acesta*, — observă *Roman*, — *ține țara de un an de zile în neconținută agitație atunci când finanțele și siguranța publică sunt mai mult decât precare. Ni-se răpește și puținul garantat prin legea din 1868. Insuș deputatul maghiar, de viță veche și veritabilă, Lud. Mocsáry, a accentuat în plinul acestei camere că motivarea proiectului din partea băncii ministeriale, pe lângă că-i perversă mai e și ridicolă și nevrednică de demnitatea unui parlament. Proiectul e o zală în lungul și binecunoscutul lanț. Românii n’au niciun institut subvenționat din partea statului cu un ban măcar. Și cum, en mangeant vient l’appetit, după legea despre egala îndreptățire a naționalităților, neexecutată, și așa cum e, nici pân’azi, după legea municipală și a virilismului, veniți acuma cu legile școlare, în loc să dați țării finanțe solide, justiție și administrație cinstită. — Ați mers pân’acolo că, dacă un funcționar român abonează un jurnal românesc, e declarat iredent și suprimat pe loc. În acest proiect nu vede minte, ci numai patimă și ură. Proiectul acesta odată lege,*

prin noi neînțelegeri și nemulțumiri slăbește Monarhia și de altimideri nu prea impunătoare în afară. — Monarhia habsburgică e un Völkerstaat și numai pe aceste baze se poate organiza în chip trainic și statornic. — Azi domnește ideia națională; ea a creiat Italia și puternica Germanie și azi veniți Dv. în fața parlamentului cu un proiect ce conține astfel inspirațiuni bolnave. Asta-i o stare la care foarte bine se potrivește zicătoarea românească: „Satul arde, baba se peaptână“ — Dacă acest proiect devine lege Români i ar ajung ca pe vremea principilor calvini ai Ardealului. — De aceea având în vedere că dreptul de extindere al limbei maghiare este fixat în art. 44 din 1868 propune ca adunarea să treacă la ordinea zilei peste acest proiect“. (52)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar situația politică și pe urma acesteia și soarta Românilor de dincoace de munți, contra tuturor drepturilor și intereselor generale ale umanității, zi cu zi, an cu an, se agravează. Nădejdi le în multele promisiuni și asigurări când cu pactul dela 1867, ce ne veniau aici din Viena, aici din partea câtorva oameni de stat ai Ungariei, — Deăk, Eötvös, — se distrămau una după alta. De aceea în preajma anilor optzeci din suta trecută, o succintă examinare a politicei române ni se impune.

Anii dinainte și de după dualism, luptele politice ale Ardelenilor sunt pline de energie și demnitate. — Convinși, după atâtea prea triste experiențe din trecutul apropiat, . . . că chestiunilor ce privesc vii-

52). Cartea de aur VI. p. 756.

torul neamului orice aia cauză trebuie subordonată, — așa cum ar trebui și astăzi și cum se face în orice stat național și civilizată, — oamenii noștri, — într'adevăr mari și curați la suflet, — sunt conduși de acelaș spirit al legăturii frățești, — (conferința din 1-4 Ian. din Sibiu și cea din 11 Febr. 1861 dela Alba-Iulia), — și de acelaș simț de înaltă datorie pentru solidaritatea politică și națională a tuturor Românilor. (53) Drumul drept și neșovăitor, retorica întransigentă și expansivă a celor doi mari mitropoliți și a vrednicilor Români: — mica pleiadă a oamenilor mari, — *Emanuil Gojdu, Al. Vlad, Ilie Măcelariu, Vincențiu Babeș, Iosif Hodoș, Gheorge Popa, de Teiuș, I. P. Deseanu, Alex. Mocioni, Alex. Roman, Sig. Borlea, Sig. Pop, Al. Bohoșel, I. Pușcariu, Aurel Maniu* — și a altora, — azi aproape uitați, — făcu ca într'o zi numele lor să fie rostit cu admirație și nădejde de toată suflarea românească. Adresele de felicitare către vechile culminanțe ale vieții românești: *Emanuil Gojdu, Gheorghe Popa, Al. Vlad* și încoronarea acestora cu lauri, cași ca un „*simbol al virtuții civile după modelul antic al străbunilor noștri*“, din partea *Reuniunii Femeilor Române*

53). *Dr. Ilarion Pușcariu*: Doc. pentru limbă și istorie, tom. I. Sibiu 1889 — p. 346—384 — Corepodența mitropolițiilor P. Br. de Șaguna, Ales. Sterca-Soluțiu, Andreiu Mocioni, E. Gojdu și Gh. Barițiu.

În conferința dela Sibiu reprezentanții neamului în frunte cu cei doi mari mitropoliți cerură să se treacă în „protocol“ declarațiunea: „Ăfurișit va fi acel Român care va mai încercă să strice aceasta legătură frățească“. *Gazeta Trans.* 1860 nr. 42, 1862 nr. 21 și 1868 nr. 18.

din Braşov, (54) ne dă justa măsură a prestigiului ce se ţesea în jurul exponenţilor autorizaţi ai cauzei naţionale. — Argumentaţii inexorabile, adevăruri crude cădeau din înălţimi nebănuite şi intuiţiuni profetice asupra celor mai reputaţi lideri ai Ungurilor. — *Al. Vlad*, ficiorul preotului Danilă Vlad din *Abramuş*, — jud. Bihor, — la acuzaţiile Ungurilor că Românii vor ca din Ardeal şi părţile româneşti din Ungaria să facă o *Daco-Românie*, scrie în marele ziar unguresc, *Pesti Naplò* următoarele : „Acuzaţiunile cu *Daco-Romania*, — vorba vine dela baronul, N. Wesselényi, — sunt nişte temeri prefăcute şi nişte himere bune de a speria pe cei luzi şi nepricepuţi, iar printre cei conştienţi produc numai răs de vremece Românii ştiu foarte bine, oricât i-ar încălzi această idee, că înfăptuirea *Daco-României* numai pe ruinele Colosului dela nord, pe ale puterii musulmane şi pe cele ale Austriei va fi cu putinţă“. (55) Aşa scrie şi vorbeşte Vlad la 1850 şi tipăreşte la 1863. Şi aşa s'a şi întâmplat la 1918.

Ni-se invederează odată mai mult că deputaţii români, — faţă de *Hegelismul* politic exagerat şi extremist al Ungurilor (56) cari, fără simţ de morala po-

54) Foaia pentru minte inima şi lit. Braşov 1861 No. 33 pag. 254—55. Concordia; Pesta 1861 Nr. 11.

55) *Vlad Al.*: a român nép és ügye. Lugoş 1863 pag. 27.

56) Insuş *Deak*, pe lângă Hegel, s'a înspirat din lucrarea filosofului german extremist, *Max Schmidt* 1806—1856: *Der Einzige und sein Eigentum*. 1845, ale cărei idei sunt: Die Souveränität und Autonomie des Ich... Ich bin der Mächtige und der Eigner der Macht. Încă la 1874 V. Babeş — încontestabil cel mai bine pregătit şi mai învăţat dintre Românii reprezentativi ai timpului, autorul scrierii. *Die sprachen und Nationalitäten Frage in Oesterreich* 1860, relevă acest izvor de unde deakismul şi Deak „şi-a supt înţelepciunea“ *Albina* 1874 No. 16.

litică, făcură din stat un *Saturn* ce-și sfășie și măn-că copii, — nu urmăreau o politică negativă, ire-dentă și de distrugere, fără răspundere și ideal, ci *una posibilă, pozitivă, inspirată de filosofia politică alui A. Comte și redusă la conservare și progres.* (57) „Noi Românii din Austro-Ungaria, — scrie la 1874 V. Babeș, — de mulți ani ne forțăm puterile pentru inaugurarea unei lupte cât se poate de morală și legală pentru atingerea unui scop după conceptele de umanitate, — cel mai sublim și mai sacru subț soare, — adecă a condițiunilor de existență, de cultură, desvoltare și prosperare în patriile noastre străbune ca Români, cum ne-a lăsat Dzeu și ne-a conservat până azi istoria prin atâtea secole grele“ — (58).

Câțiva ani în urmă, după dualism, Românii prind a se diviza, — mai bine, — a se nuansa. Dar spre cinstea lor și veșnica recunoștință a posterității, nu ca să se slăbească unii pe alții, *ci mai de grabă de a fi justificați în fața istoriei naționale că au încercat toate drumurile și mijloacele.* — Credeau și luptau înainte. A nu te însufleți de nimic a nu încerca nimic, dar a te face foc și pară la cea mai mică greșală, n'a fost niciodată și nu poate fi nici azi, îndeosebi, lozinca unei politici constructive să-nătoase și românești.

O parte, *Ardelenii, mai ales, în frunte cu Rațiu și Barițiu în Observatoriul, Gazeta Transilvaniei și*

57. Al. Măcioni: Vorbirea din 24 Nov. 1868 asupra proiectului de lege a naționalităților. Cartea de Aur IV 472.

58. V. Babeș: Albina 1874, Nr. 36.

Federațiunea lui Roman pledau pe lângă retragerea din parlamentul unguresc și profesau o politică rezervată față de Dualism și Uniune, susținând pasivitatea și autonomia Ardealului. Ci-că aceștia cochetau cu Viena, cu partidul militar și era susținuți și de publicația periodică, — *Die Reform*, — alui *Fr. Schuselka*.

Ungurenii, în schimb, în frunte cu *Mocioneștii* și *Babeș* prin organele lor, *Albina* și *Telegraful Român*, — după plecarea lui *N. Cristea*, erau pe lângă activitate „ca să sprijinească guvernul atunci când sunt în joc interese generale de ale Monarhiei, îndeosebi, drepturile Coroanei. (59) Aceștia încercară metode mai moderate și tot mai sperau în vorbele dulcege și amăgitoare ale lui Deák că: „*Cererile legitime ale Românilor vor fi satisfăcute*”. Pe lângă aceștia mai erau și câțiva *deakiști*, mai târziu, — după fuziunea *deakiștilor*, cu *tisaiștii*, — *liberali*, oameni cu socoteli mărunte. Regimul lui *Tisza-Bătrânul*, vijeliosul zdrobitor de naționalități izbia cu aceeași consecvență și forță oarbă deoporivă în cele două nuanțe naționale ale politicei militante românești, cum ne dovedesc procesele *Albinei* și urmărirea lui *Babeș*.

Văzându-se zădarnicia oricărei atitudini, la 1881, în conferința dela Sibiu, în trei zile și o noapte, 12, 13, 14, Maiu, din „*indemn loial și patriotic*” se constitui *Partidul Unic Național Român* pentru toți Românii din Ungaria, Transilvania și Banat, susținând

59. *I. Slavici*: Sbucimarii politice la Românii din Ungaria, Buciurești 1911 pag. 51.

și pe mai departe necesitatea rezistenței pasive și autonomia Transilvaniei. (60)

Și tot în vremea aceasta, 1884, la Sibiu se infiripă, — deși unii tot mai credeau în posibilitatea unei apropieri între Români Unguri prin formarea unui *partid moderat*, — o nouă etapă a luptelor noastre naționale, cea a Tribunei și a Tribuniștilor — „*Independenții*”, — al căror rost se va afirma mai târziu, când, contra politicei tot mai agresive a guvernelor ungurești, prin Memorandul dela 1892 vor ridica lupta națională la însemnătate europeană.

La alegerile din 1881 Roman e reales tot în Bihor, dar cu ajutorul guvernului liberal, fără care acum, pe vremea lui Tisza, nu era chip să faci vreun pas cri să răzbești în Bihor.

Vechiu parlamentar, nu se putea împăca cu pasivitatea de care în părțile ungurene încă nici nu era vorbă. — Adânc cunoscător al stărilor din Bihor, nu putea să cedeze terenul și să renunțe la continuitate.

Vechii luptători și deputați de Bihor sub noul regim se răriră de pe aici. *E. Gojdu*, din 1865-9 deputat al circumscripției Tinca, la 1869 e numit judecător la „*Curtea supremă a Ungariei*” (Casație). *Partenie Cosma* care dela 1872-1881 reprezintă Beiușul în Camera maghiară, la 1881, cade la alegeri și trece definitiv la Sibiu unde mai dinainte, 1876, fu ales jurisconsult al institutului de bani, *Albina*, iar dela 1885 devine director al acestui institut.

60) *Memorial. Sibiu* 1882 pag. 10.

Mai era la mijloc și avertismentul conferinței naționale din 1881 care pentru Români din părțile ungurene recunoaște oportunitatea de a participa la alegeri și la dietă ca „*astfel in legislațiunea patriei să dee exactă expresiune tristei situațiuni.*” (61)

Alex. Roman rămâne însă tot acelaș pioner neînfrânt al revendicărilor naționale și va lupta și pe mai departe încălzit tot de acelaș zel și nescăzută dragoste pentru neamul său.

Faptele vorbesc. — În ședința camerei maghiare din 5 Mart. 1883 combate proiectul de lege pentru instrucțiunea publică în școlilor secundare (62). Pe tema acestui proiect examinează gestul nesocotit al ministrului instrucțiunii, Trefort, replicându-i într'alte: „*Acest proiect de lege s'a născut cu dinți și a intrat în parlament pe fereastră, peste astfel de legi istoria va trece în curândă vreme la ordinea zilei; Ungurii prin toate acțiunile lor apar un element distrugător pentru popoarele nemaghiare.*” Intrând în detaliu Roman într'alte amintește, cum toate manuelele de istorie ungurească sunt pline de falșuri și insulte revoltătoare la adresa Românilor. Ungurii protestanți în vremece își apără cu îndârjire drepturile și autonomia bisericească, nu se sfiesc a pretinde strivirea chiar a drepturilor noastre, ale Românilor. Presa maghiară și societățile de maghiarizare fac ravagii printre Români, cari dacă în veacurile XVI, XVII au fost persecutați pentru lege, azi, în suta XIX, sunt dușmaniți și batjocoriți pentru limbă. Contra ferului

61) Memorial — p. 12. —

62) Cartea de aur — VII. 99.

și focului, recomandat de deputatul, Baron Pronay, ca unicul remediu împotriva justelor noastre cereri, Roman apelează la spiritul veacului și la mărele interese comune și bine pricepute cari ar trebui să uniască aceste două neamuri, așezate de soartă iutre marea Rusie și puternică Germanie. La făgăduelile și asigurările de atâte-ori repețite: „Nu va temeți, nu ne atingem de limba și naționalitatea voastră”. Roman răspunde: „Alta e glasul și alta e mâna; iar urmele ne îngrozesc: — *Vestigia terrent.*” — Cu aceasta serie de idei respinge proiectul.

Sunt ultimele acorduri dintr'o melodie parlamentară de peste aproape un sfert de veac; una și aceeași în toate vremile și împrejurările. Cu acest mare discurs se încheie activitatea și lupta parlamentară alui Alex. Roman.

La alegerile următoare, perioada 1884-1887, Roman, pentru care un mandat parlamentar era *un instrument de muncă și realizare*, cum ar trebui să fie și astăzi și nu altceva.... iar e ales de Românii din Bihor. Deși bătrân și abătut, ținea totuși să-le mai vie într'ajutor. Cu dânsul mai intrară vreo câțiva Români aduși de guvern, câtă vreme cu programul partidului național dela 1881 abia răzbiră trei: vechiul și neînfrântul luptător, V. Babeș, generalul Traian Doda și Petru Truța.

Glasul lui Roman însă nu se mai aude în dieta ungurească.

Retras după 1887 (63) în monotonia unei catedre pe care o ține până la moarte, — întâmplată în ziua de 27 Sept. 1897, în Sebeșul-Săsesc, apasat de ani și desiluzii, din când în când mai revenia la primul amor, la arena vieții publice și cu marea sa sa autoritate organiza congrese de protestare în chestiuni bisericesti, unde însă nu cei mulți și ceice decid, au și ultimul cuvânt.

Prea Sfințite.

Domnilor!

Am desfășurat înaintea Dv. începuturile, apogeul și apusul unei vieți omenești și am relevat tot ceea ce ne-a rămas ca conținut luminos și resistant din aceasta viață pentru istoria noastră culturală și națională.

Alex. Roman ca profesor la Beiuș, Oradea-Mare, la universitatea din Budapesta și pe urmă ca academician, aproape jumătate de veac, ne-a dat o mulțime de cărțurari români vrednici cari peste știința de carte mai aduceau dela universitatea și amintiri-

63) După 1887 Roman nu mai candidează. Agravarea stărilor locale de pe urma intransigenței politice a marelui luptător nu-i mai permite. Urgia regimului tisaist acuma începe a atenta la viața și avutul creștinilor noștri și an de an se descărca tot mai cumplit asupra cărțurarii și a preoțimeii române îndeosebi. Conducătorii și oameanii de încredere ai lui Roman sunt urmăriți. Octogenzul preot de azi din Topa-de-sus și protoereu on, *Vasile Papp* din cauza că la o alegere de notar din Pomezeeu se aruncă cu primejduirea vieții sale între popor și jandarmi cari tăiau în carne vie, fu acuzat de agitație și resvrătire contra Statului și judecat de către Tribunalul din Oradea-mare la cinci ani pușcărie și la zece ani de pierdere a tuturor drepturilor cetățenești. Drețul stingerei procesului fu retragearea și mandatul lui Roman. Fără comentari!

le pilduitoare ale omului mult incercat, ale stâlpului de lumină caldă, in jurul și in casa căruia, — loc de întâlnire a tuturor frunțașilor vieții noastre politice, — creștea și infloria, acolo in capitala țării ungurești, viața și conștiința românească.

Politician, a fost un spirit ager, elastic o forță combativă și — cum spun bătrânii de azi, — un bărbat de o rară prestanță personală. — In cele mai grele împrejurări pentru politica ardeleană, a avut aceeaș atitudine vrednică românească, radicală și intransigentă. *Vir bonus*, nu s'a clătinat in drumul vieții și n'a cunoscut transacțiuni și compromisuri, nici după Vaț nici după 1881, ce privește legea, limba, cultura și drepturile istorice și firești ale Românilor din Ardeal și Ungaria altor vremuri,

O cotitură, pe deplin justificată de urgia vremurilor, prin care, anii din urmă, Român a intrat in parlamentul unguresc, intr'u nimic n'a schimbat, modelat ori slăbit vorba aspră, neșovăitoare și românească a bătrânului luptător. Nici nu i-s'au mai deschis porțile acestui parlament.

Numai din lumină ori numai din umbra nu ese un portret real. Fizionomia politică, icoană fidelă alui Alex Roman trebuia supusă, demn și sincer, acestei legi din partea omului ce se ferește de banalități, fie acele ocazionale chiar.

Faptul acesta însă nu intunecă calitățile și nu poate coborî o memorie,

Acesta este Alex. Roman și nu altul.

IV.

După retragerea lui Roman urmează o epocă desolantă pentru politica românească din Ardeal. — Incercări de noi formațiuni, — mai moderate, — ne-
neutralizări, singularizări și deraeri inexplicabile, nein-
înțelegeri între Sibiu și Brașov, Tribuna și Gazeta,
oportuniști și tipuri mărunte imbâcsesc atmosfera
cenușie a zilelor ce urmează.

Demoralizarea unora de pe urma atâtor incer-
cări fără rezultatul dorit, lipsa de orice nădejde de
indreptare a situațiunii, inchiderea tuturor drumuri-
rilor pașnice, suprimarea tuturor mijloacelor legitime
de înțelegere cu Ungurii, în chip logic trebuia să
indemne pleida cam scăzută a vechilor luptători, la
eșirea din această toropeală, la aerisirea și invifora-
rea vieții noastre publice românești, la ultima țîșnire
a energiei naționale din Ardeal, mai mult chiar, *la*
alarmarea lumii civilizate pe chestiunea transilvauă:
la Memorand.

Luptele lor înălțătoare prin virtuți ce ne tre-
buesc și azi, instructive uneori prin mici patimi...
ce veniau „*din a vremilor nepriunță*“ și de cari n'a-
vem nevoie nici azi; retorica clasica, reală, clădită
pe o bogăție uimitoare de conștiințe istorice, politice
sociale și filosofice, ne țintuesc și ne va țintui întot-
deauna admirația și ne va infierbinta fruntea, văzând
câtă putere de voință, câtă energie cerebrală s'a sbătut
în săc, pentru un moment al istoriei noastre, în fața
unor oameni ce voiau să oprească mersul biruitor
al vremii și în fața unei politici și mentalități pe care azi,

ceice ambiționează roluri în viața noastră publică românească trebuie să le cunoască.

Aceasta cunoaștere ne-ar indica odată un drum drept și precis și ne-ar feri în materie de politică națională și de stat... de oscilări, dibuiri și de multe gesturi nesocotite, dar totdeauna benevenite, — cum se întâmplă, — pentru încurajarea elementelor destructive.

Firea Românului refuză caporalismul politic și de stat.

Români și creștini, — căci numai așa am ajuns unde suntem astăzi și vom putea pleca mai departe, — primitori și de o liberalitate caracteristică acestui neam, până unde ne pot îngădui postulatele statului național modern, — forma dăinuirii noastre — nu ne va scăpa însă niciodată faptul că țara aceasta a eșit din lacrimi și sânge.

România-Mare e o divinitate și interesele ei superioare și vitale nu pot fi o marfă de târguieli ocazionale...!

Și dacă silit de natura subiectului, am atins chestiuni nu numai de ordin istoric ci și politic, țin să constat, în temeiul multor experiențe și învățăminte din trecutul popoarelor, că nicăiri sărăcia minții și pe urma ei sărăcia inimii: lipsa de sentimente, de pregătire de judecată și pricepere, n'a distrus și nu distruge mai mult, ca în politică.

De aceea aprecierea oamenilor noștri cari au fost și ne-au dat și nouă ceva din ființa lor, cunoașterea trecutului, din care noi suntem o parte,

— căci suntem legătură dintre ziua de mâine și cea de ieri, este un puternic mijloc educativ și, fără să mai invoc pe *Carlyle*, mai este și o datorie, cea dintâi, a politicei noastre de azi și de mâine; mai mult, o datorie a demnității, conștiinței și recunoștinței naționale.

Cu câta dreptate și duiosie ne avertisează *G. Barițiu*: „*Vai de acel om carele când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut ieri*“. (64).

Ideile, credințele și jertfele marilor nostri eroi și apostoli ai unui ideal, stropit cu atâtea lacrimi și nu tare de mult, — au luminat mințile, încălzit inimile și întărit brațele noastre în luptele și suferințele pentru întregirea acestui neam, a neamului românesc, — pe baza principiului dreptății, conservării și al solidarității omenești.

În numele școlilor din Beiuș, — ca mâine (1928) centenare și ele, — unde Roman și-a făcut învățătura și de unde mai târziu, ca profesor tiner, cu focul dragostei de neam în inimă, s'a aruncat în vârtoarea luptelor noastre naționale, vin azi și cu pietate și nescăzută admirație mă plec în fața memoriei vechiului dascăl și a vrednicului îndrumător.

Cu dârză răbdare și nesmintită credință în viitorul acestui neam obijduit de veacuri și secătuit de puteri, dar având o singură armă: *tenacitatea și*

64) *Gh. Barițiu*: Studii și articole. Sibiu 1912. Istoria noastră modernă pag. 112.

puterea răbdării, Alexandru Roman a pus într'o frumoasă viață de om, nu una, ci mai multe pietri la clădirea României-Mari, tocmai acolo unde eram mai expuși și era mare trebuință, în *Bihor*.*

*Serbările au fost prezidate de episcopul Orăzii, P. S. Ș. Valer Traian Frențiu.

Index

A

- Aaron Th. pag. 16.
Andrássy I. 28, 31, 32.
Austria 30, 31, 47, 48.
Academia Rom. 21.
Alexi I. 15, 16.
Albina 23, 47, 49.
Albina S. A. 50.
Andrieu III. 4.
Arpazii — regii 6.
Angevinii 6, 9.
Andegavensis codex. 8.
Alexandru Basarab 8.
Arad 10, 12, 16, 19, 25, 26.
Dr. Ardeleanu I. 9, 14.
Auseu 16.
Abramuț 47.
Anglia 39, 43.
Antigona 42.

B.

- Basarab Constantin 13.
Bălcescu N. 18.
Basarabi 8,
Beiuș 4, 6, 8, 9, 14, 16, 17,
50, 53, 57.
Benedict 4.
Bihor jud. 3, 4, 5, 6, 7, 9,
11, 12, 13, 20, 47, 50, 58.
Biharea 4, 6, 7, 25.
Boemia 5.
Bel 6, 11, 14.
Bunyitai V. 7, 9, 11.
București 7, 28, 30.
Belenes 10.
Budapesta 11, 18, 20, 22,
26, 28, 31, 53.
Borodul-Mare 12.
Bocu Gh. 36.
Brote E. 43.
Bohățel Al. 46.
Brașov 47, 55.
Banat 6, 15, 19, 36.
Bran N. 15.
Blaj 19, 35.
Barițiu G. 21, 27, 46, 48, 57.
Babeș V. 21, 25, 29, 35, 36,
40, 46, 48, 49, 52.

Bruce-Whyte 21, 22.
Bichiş 25.
Bismarck 31.

Caba 12.
Călugări-sat 10.
Carol Robert 6.
Crişana 4, 6, 19.
Crişul-Repede 3, 4, 11, 12, 13.
Crişul-Negru 4, 8.
Criş 5.
Câmpul-Pâinii 42,
Cueşd 4.
Cândea-voevod 8.
Chanad 6.
Clemente VI. 8.
Cărpinet 10.
Criştior 10.
Cucu 12,
Ciuhandu 13.
Corneli 15.

Dante 29, 30,
Deák F. 30, 27, 45, 47, 49.
Deseanu I. P. 31, 35, 46.
Dimitrie ep. Meszesi 8, 9.
Drágfi 12.

Eötvös 9, 37, 38, 39, 45.
Erdeli 16, 17, 18, 19, 20,

Familia 21, 22,
Fărcas Gh. 15.

Borlea S. 31, 37, 44, 46.
Beust 32.
Bach Al. 42.

C.

Cipariu 16, 17, 18, 21.
Cosma Part. 16, 22, 44, 50.
Cartea de aur 27, 29, 32,
34, 41, 38, 45, 48, 51.
Croatii 20.
Concordia 21, 22, 23, 47.
Crimeia 23.
Cianad 25.
Cuza, domnitorul 23.
Ceica 28.
Coşbuc 30, 37.
Chendi 9, 37.
Creon — regele — 42.
Comte Aug. 48.
Criste Nicolae 49.
Carlyle 57.

D.

Dosofteiu 12.
Dragoş Moise 13.
Diaconoviciu — Loga 15.
Dobra Alex. 16.
Daco-Romania 47.

E.

Eichoff 22.

F.

Fejér Gy. 5.
Finiş 5.

Federațiunea 22, 23, 35, 49
Foen 23.
Franz Joseph 26, 31, 32.
Fava Roberto 37.
Franța 43.
Foaia p. minte inima și lit. 47.
Fenicele 17.
Frențiu V. Tr. 58.

G.

Gánoczy 6.
Grecia 39.
Graeci-ritus 6.
Gheorghe Ștefan 13.
Gojdu Em. 16, 31, 46, 50.
Gazeta Trans. 23, 46, 48, 55.
Germania 45, 52.

H.

Haynald L. 33.
Hasburgii 20, 23, 31, 34.
Hașdeu B. P. 22,
Hegelismul 47.
Dr. Hugelmann 39.
Hurmuzaki 5, 7, 8.
Hodoș Iosif 21, 29, 31, 35,
36, 37, 46.
Holod 8.
Hydus 8.
Hudus 8.
Hudas 8.

I.

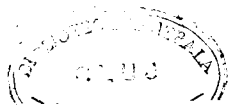
Iacob 12.
Ioan voevod de Hășmaș 11.
Ioan voevod 8.
Iorga. 7, 15, 28.
Iorgoviciu P. 15.
Ionescu Dim. 17.
Ionescu Take 21.
Irányi D. 40.
Italia 43, 45.
Iurge protopop 11.
Ius Valachicum 6.
Ius Valachoum 6.

K.

Kemény F. 41, 42.
Koenigraetz 30.
Klapka 23.
Kressenbrunn 5.
Kroisenbrun 5.
Kossuth 16, 40.
Kossuthisti 44.

L.

Lalu 12.
Leheceni 10.
Leta-Mare 13.
Dr. Lupaș I. 15.
Lucaciu V. 36.
Lugoj 47.

M.

Magenta 23.
Macedo-Români 14.
Mangra V. 13.
Mateiu Corvinu 12.
Maiorescu Titu 17.
Maramureş 6, 19, 25.
Muntenia 8.
Moldova 12, 13.
Meteş Ştef. 12, 13.
Maria Teresa 13.
Moga V. 15.
Micu-Clain S. 15.
Maior P. 15.
Munteanu 15.

Miron Pompiliu 16.
Mocioni Andreiu 21, 23, 46.
Mocioni Anton 29.
Mocioni Alex. 36, 48, 40,
37, 46.
Mocioni Eugen 40.
Medan A. 35.
Macelariu I. 35, 37, 46.
Maniu A. 46.
Moscova 42.
Memorial 50, 51.
Memorandul 50, 55,
Mihalyi V. 44.
Meşianu I. 9, 44.

N.

Nicolae Voevod 7, 8.
Neagul voevod 8.
Nicoară Moise 15.

Nyáry P. 30.
Nikolsburg 30.
Novi-Sat 34.

O.

Oláhtetek 5.
Observatorul 48.
Oradea-Mare 5,6,7,8,9,11,19,
36,53.

Ottokar II 5.
Oesterreich 39,47.
Ortiz Ramiro 30.

P.

Patenta din 1861, 24.
Papp V. 59.
Pronay D. 51.
Pesti Napló 47.
Dr. Puşcariu Ilarion 46.
Puşcariu Cav. I, 12, 25, 26,
27, 46.
Popa Gheorghe de Teiuş 46.

Dr. Popa Gh. pedagogul 16.
Pop Gh. de Băşeşti 44.
Peciovicii 42.
Praga 30:
Paul voevod 7.
Dr. Pavel C. 20.
Baron Popp V. 27.
Petre voevod 9.

Pomezou 8, 53.
Popa Mihaiu 10.
Popa Paşcu-cel-Bătrân 10.
Popa Marcu 13.
Popfiu Iustin 14. 16.
Peşteş 11.

Petru protopop 13.
Pop Sig. 16, 21, 22, 31 40.
Pop-Sălăgianu 17.
Principatele-Unite
Prusia

R.

Dr. Raşiu S. 32, 48.
Dr. Radu I.. 15.
Remetea 8, 9.
Roman Alex. passim.
Roma 8, 9.
Românii passim.
Rodna, munţii 6.
Racoţi Gh. II. 8, 9, 12.

Rodna 6.
Roman Iosif 16.
Roman Miron 16, 44.
Reichstrath. 23, 42.
Rusia 39, 42.
Reun. Fem. Rom. Braşoş 47,
Reform, rev. 49.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

S.

Sadowa 30.
Saturn 48.
Sacadate 13.
Sălaj jud. 11.
Sătmar jud. 19, 35.
Sachsenland 19.
Soim, Solumus 4.
Suplac 8, 9.
Statuta Capitulului Varad 6.
Stan voevod 8, 9.
Sohodol 10.
Secula S. 10.
Soimuş Solomkew 12.
Sibiu 12, 15, 35, 27, 49, 50,
55, 57.
Sincai Gh. 15.
Sfânta Alianţă 15.

Schmerling 18, 26.
Saşii 20.
Sârbii 20.
Schmit Max, Stirner 47.
Solferino 23.
Sofocle 42.
Szilágyi 43.
Şterca-Suluţiu 13, 27, 33, 46.
Sturdza D. 43.
Strevoiu N. 43.
Spania 43.
Slavici 9, 49.
Schuselka Fr. 49.
Sebeşul-Săsesc 53.
Şaguna Andreiu 15, 23, 27,
46.
Széchenyi 16.

T.

Țara Ȑltului 6.
Țara Haţegului 6.

Țara Bârsei 6.
Țara Românească 14.

- Telechiu 4.
Transilvania 5, 25, 26, 35, 50.
Thuroczi 6.
Tătari 7.
Tinca 8, 50.
Topa-de-Sus 53.
Țipelea 12.
Ținod 13.
Tichindeal D. 15.
Theodoroviciu 15.
Thun Hohenstein 18.
Teleki 23.
Torino 40.
Tripla Alianța 43.
Trefort 44, 55.
Telegraful Român 49.
Tisza K. 49, 50.
Tribuna 50, 55.
Tribuniștii 50.
Truța P. 52.

U.

- Ungaria 7, 8, 12, 19, 23, 28,
32, 45, 47, 48.
Uileacul-de-Criș 4.

V.

- Vad 13.
Vașcău 6.
Venter 12.
Vidin 5.
Vladislau Cumanul 4, 7.
Vladislau-cel-sfânt 5.
Viena 6, 8, 19, 23, 42, 45.
Vlad voevod, 8.
Vintiri 9.
Vítěz de Zredna 11.
Vulcan Samuil 14, 15, 17.
Vulcan Iosif 16, 22, 36.
Vlad Al. 16, 31, 35, 46, 47.
Vlad D. 47.
Vancea S. 16, 44.
Villafranca 23.
Voivodina 19.
Vaț 36.
Vasici P. 15.

W.

- Wenzel G. 4.
Wesselenyi N. 16, 47.
Wylok 4.

Z.

- Zarand 6.
Zlanta 8.
Zorile Bihorului 17.
Zürich 23.

